

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 375-396.

Geliş Tarihi–Received Date: 28.01.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 06.05.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

KARAHİTAY DEVLETİNİN KURUCUSU:
YEH-LÜ TAŞI'NIN SİYASİ VE ASKERİ KARIYERİ

doi 10.53718/gttad.1427032

id YAVUZ DELİBALTA*

ÖZ

Yeh-lü Taşı, Kuzey Çin'de hâkim bulunan Kitan Liao Hanedanı'nın bir mensubu olarak çok iyi bir prenslik eğitimi aldı. Geleneksel Çin sınavlarında üst düzey bir başarı kazanan Taşı, idarî ve askerî bir vali olarak başladığı kariyerinin ilk yıllarında çökmekte olan Kitan Devleti'ni kurtarmak için mücadele etti. Güney Song Hanedanlığı'nın birlikleriyle ilk karşılaşmalarından sonra askerî bir deneyim kazanan Yeh-lü Taşı, Kitan Devleti'ne karşı büyük bir tehdit olarak ortaya çıkan kuzey düşmanı Cürcenlerle de savaştı. Taşı, bu sırada Liao İmparatoru'na karşı düzenlenen bir darbeye öncülük etti. Ancak daha sonra şahsi menfaatinden ziyade devletin geleceğini düşünerek meşru imparatorun yanına geri döndü. Bu sırada Cürcenlere esir düştüyse de bir süre sonra kaçıp kurtulmayı başardı. Düşmanın ilerleyişine karşı yetersiz kalan Liao İmparatoru'nun stratejik hatalarına karşı çıktı. Bu durum Yeh-lü Taşı'yi zeki bir devlet adamı, yiğit bir savaşçı ve kararlı bir lider olarak tarih sahnesine çıkardı. Taşı, siyasi ve askerî kariyerinin ikinci on yılında bireysel olarak hareket edip Kitan Devleti'ni yeniden diriltilebilmek için uğraştı. 1124 yılında kendisini kral ilan edip kuzeybatıdaki göçebe bölgeler üzerinde hâkimiyet kurdu. Ancak Cürcen takibati üzerine neticede Kitan kalıntılarını kendi siyasi liderliği altında batıda yeni bir geleceğe taşıdı. Taşı, batıda göçebeler arasında bir cazibe merkezi haline geldi. Taşı'nın siyasi ve askerî kariyerinin üçüncü on yılı başarılarla doluydu. Taşı, 1133 yılında Balasagun'a girerek buradaki Doğu Karahanlı hâkimiyetine son verdi. Yeh-lü Taşı, burada Balasagun merkezli Karahıtay Devleti'nin temellerini attı. Doğuda Cürcenlere yönelik tertip edilen bir intikam seferi başarısızlıkla sonuçlansa da batıda Karahıtay Devleti, Taşı'nın liderliği altında sürekli büyüyen ve güçlenen bir idare haline geldi. Batı Karahanlı Devleti'ne karşı kazanılan büyük zafer, ona Türkistan ve Mâverâünnehir hâkimiyetinin kapılarını açtı. Yeh-lü Taşı'nın siyasi ve askerî kariyeri Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı kazandığı Katvan zaferiyle doruk noktasına ulaştı. Batı Karahanlı Devleti'ni kendisine tâbi bir devlet haline getiren Taşı, Ceyhun Nehri'nin batısındaki Harezmi bölgesini de haraca bağladı.

İslam kaynaklarında genellikle “Gürhan” unvanıyla tanıtılan Yeh-lü Taşı, eğitilmiş bir idareci ve usta bir savaşçı olarak tarih sahnesine çıktı. Kitan Devleti'nin adeta küllerinden batıda yeni bir devlet kurdu. Göçebeler nezdindeki karizmatik liderliği Taşı'ye doğuda Çin sınırlarından batıda Aral Gölü'ne kadar uzanan güçlü bir devletin kurucusu olma imkânını sağladı. Türk-İslam medeniyetinin köklü bir şekilde yerleştiği Türkistan'da, dışarıdan gelen bir yabancı olarak kurduğu güçlü hâkimiyet onun idarî ve askerî başarısını yansıtmaktadır. Taşı'nın Katvan zaferiyle kazandığı şöhret Filistin'deki Haçlılara kadar ulaşmış ve onun güçlü kişiliği hakkında efsanelerin yayılmasına sebep olmuştur. Her ne kadar dönemin kaynakları Karahıtay idaresine karşı “*kâfir* ve *putperest*” ifadeleriyle tepkilerini gösterecekler de çağdaş Müslüman müellifler Yeh-lü Taşı'nın güçlü kişiliğinden, adaletli ve hoşgörülü idaresinden övgüyle bahsetmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Yeh-lü Taşı, Karahıtay, Gürhan, Kitanlar, Mâverâünnehir.

FOUNDER OF THE QARA-KHITAI STATE:

POLITICAL AND MILITARY CAREER OF YEH-LU TA-SHIH

ABSTRACT

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars/TÜRKİYE, E-Posta: yavuzdelibalta69@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5082-5498.

Yeh-lü Ta-shih received a very good princely education as a member of the Khitan Liao Dynasty, which dominated Northern China. Ta-shih, who achieved high success in traditional Chinese exams, struggled to save the collapsing Khitan State in the early years of his career, which he started as an administrative and military governor. Yeh-lü Ta-shih, who gained military experience after his first encounter with the troops of the Southern Song Dynasty, also fought with the northern enemies, the Jurchens, who emerged as a major threat to the Khitan State. At this time, Ta-shih led a coup against the Liao Emperor. However, later, thinking about the future of the state rather than his personal interests, he returned to the legitimate emperor. Meanwhile, although he was captured by the Jurchens, he managed to escape after a while. He opposed the strategic mistakes of the Liao Emperor, who was inadequate against the enemy's advance. This situation brought Yeh-lü Ta-shih to the stage of history as an intelligent statesman, a brave warrior and a determined leader. In the second decade of his political and military career, Ta-shih acted individually and tried to revive the Khitan State. In 1124, he declared himself king and established dominance over the nomadic regions in the northwest. However, following the Jurchen prosecution, he ultimately carried the Khitan remnants to a new future in the west under his own political leadership. Ta-shih became a center of attraction among nomads in the west. The third decade of Ta-shih's political and military career was full of success. Ta-shih entered Balasagun in 1133 and put an end to the Eastern Karakhanid domination there. Yeh-lü Ta-shih laid the foundations of the Qara-Khitai State centered in Balasagun here. Although a revenge campaign against the Jurchens in the east failed, the Qara-Khitai State in the west became an ever-growing and strengthening administration under Ta-shih's leadership. The great victory against the Western Karakhanid State opened the doors of domination of Turkestan and Transoxiana. Yeh-lü Ta-shih's political and military career reached its peak with the victory of Qatvan against the Great Seljuk State. Ta-shih, who made the Western Karakhanid State a subordinate state, also subjected the Khwarezm region to the west of the Ceyhun River to tribute.

Yeh-lü Ta-shih, who is generally introduced with the title "Gurkhan" in Islamic sources, appeared on the stage of history as an educated administrator and master warrior. He founded a new state in the west, literally from the ashes of the Khitan State. His charismatic leadership among the nomads enabled Ta-shih to become the founder of a powerful state stretching from the borders of China in the east to the Aral Lake in the west. The strong dominance he established as a foreigner in Turkestan, where the Turkish-Islamic civilization was deeply settled, reflects his administrative and military success. Ta-shih's fame with the victory of Qatvan reached the Crusaders in Palestine and caused legends to spread about his strong personality. Although the sources of the period reacted against the Qara-Khitai administration with the expressions "infidel and idolater", contemporary Muslim authors speak highly of Yeh-lü Ta-shih's strong personality and his just and tolerant administration.

Keywords: Yeh-lü Ta-shih, Qara Khitai, Gurkhan, Khitans, Transoxiana.

GİRİŞ

Karahitayların selefi olan Kitanlar, Çin kaynaklarında "*Ch'i-tan*" (*K'i-tan*)¹, Türkçe'de "*Kıtay*",² İslam kaynaklarında ise "*Hıtâ*" ya da "*Hıtây*" olarak adlandırılmıştır.³ Aslen Mançurya'nın güneyinden olan Kitanlar, genellikle Tunguz menşeli olarak kabul edilmekle birlikte Moğol unsurların baskın olduğu karışık bir ırktı.⁴ Kitanlar, Çin kaynaklarında IV. yüzyıldan itibaren anılmaya başlamıştır. 389 yılında Kuzey Wei Devleti'nin, 479'da ise Avarların baskılarına uğrayan Kitanlar, Mukan Kağan (553-572) devrinde Gök-Türklerin hâkimiyeti altına girdiler.⁵ Orhun kitabelerinde doğudaki Türk düşmanı kavimler arasında zikredilen⁶ Kitanlar, 765 yılından itibaren Uygur hâkimiyetini kabul ettiler. Ancak 840 yılında Uygur Devleti'nin Kırgız baskınıyla yıkılmasından sonra bir yandan çoğalış kuvvetlenirken diğer yandan Türk boylarının batıya doğru muhaceretiyle oluşan otorite

¹ E. Bretschneider, *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, London 1988, s. 208; Karl A. Wittfogel, Fêng Chia-Shêng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, Transactions of the American Philosophical Society, Vol 36, Philadelphia 1949, s. 619.

² Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Hisar Kültür Gönüllüleri, 2003, s. 16, 25, 31; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 46.

³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. XI, çev. Abdülkerim Özaydın vd., Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 82; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 335; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî, Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. Mustafa Uyar, Ötügen Yayınları, İstanbul 2016, s. 42; Muhammed b. Necib Bekrân, *Cihannâme*, çev. Meryem Doygun, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 106-107.

⁴ Bretschneider, *age*, s. 208; V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia*, trans. T. Minorsky, Vol. I, Leiden E. J. Brill 1956, s. 100.

⁵ Yusufcan Yasin, "Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Konya 2013, s. 316.

⁶ Ergin, *age*, s. 16, 25, 31.

boşluğundan faydalandılar.⁷ Çin'de Tang Hanedanı'nın (618-906) düşüşü Mançurya'da Kitan gücünün yükselişinin önünü açtı.⁸

X. yüzyıl başlarında sekiz boydan müteşekkil bir kavimler federasyonu oluşturan Kitanlar,⁹ *Yeh-lü* soyundan Apaoki (*A-pao-chi*, 872-926) adlı bir şefin idaresinde toplandılar. Apaoki, 916 yılında kendisini *T'ai-tsu* unvanıyla imparator ilan etti.¹⁰ Moğolistan'ın büyük kısmına hâkim olan Apaoki, 926 yılında Orhun havalisine hücum ederek Kırgızları bölgeden uzaklaştırdı. Apaoki, bölgenin eski hâkimleri olan Uygurları tekrar buraya yerleşmek üzere davet ettiyse de yerleşik hayata alışmış olan Uygurlar, bu teklifi reddettiler. Çin kaynaklarına göre 924 yılında Kitanlar, Moğolistan'da ilk defa Müslüman tacirlerle de karşılaştılar.¹¹ Uygurlar, sonuna kadar Kitanlara sadakatle bağlı kaldılar. Kırgızlar, Tatarlar ve diğer Moğol boyları da Kitan hâkimiyetini kabul ettiler.¹²

Kuzey Kore ve Mançurya'ya hâkim olan Apaoki'nin 926 yılında ölümü üzerine oğlu T'ai-tsung (*Te Kuang*, 926-947), Kuzey Çin'in önemli bir kısmını ele geçirdi.¹³ Te Kuang, 947 yılında Çin geleneğine uygun olarak Güney Mançurya'daki Liao Nehri'nden hareketle hanedanına *Liao* adını verdi. Bundan sonra Kitan hâkimiyeti, Çin siyasal yöreğine eklenerek Çin tarihinde *Liao* adıyla anıldı.¹⁴ Kitanlar, Peçeli, Şansi ve Leao-tung havalisinden 16 şehrin hâkimiyetini devraldılar. Bu şehirler, Güney Çin'de kurulan Song Hanedanı'yla (960-1279) sürekli çatışmalara sebep oldu ve neticede Songlar haraca bağlandı.¹⁵ Liao Devleti'nin diğer komşuları olan Tangutlar (*Hsi Hsia*, 1038-1227) ve Kore, Kitan üstünlüğünü kabul etti. Aralarında düzenli diplomatik ilişkiler gelişti.¹⁶ Liao İmparatorluğu Pekin ve Şansi dâhil olmak üzere Kuzey Çin, Mançurya ve Moğolistan bölgelerinde iki asırdan fazla hüküm sürdü. (907-1125)¹⁷

XI. yüzyıl başlarında Kitanlar batıda Karahanlıları da tehdit eder duruma gelmişti. Bu istila girişimi 1017-1018 yılında Balasagun'a sekiz günlük mesafede Karahanlı hükümdarı Togan Ahmed Han tarafından geri püskürtüldü.¹⁸ Çin kaynaklarında zikredilmeyen bu hadise, Barthold'a göre Kitanların doğrudan batıya seferleri olmayıp onlar tarafından harekete geçirilen Moğol kabilelerinin hücumudur. Her durumda bu mağlubiyet Kitanların batıya yayılmalarını bir asır kadar engellemiştir.¹⁹ Ancak Oğuzların İran'a ve Peçeneklerin Avrupa'ya doğru göçleri Kitanların bu ileri harekâtına bağlanmaktadır.²⁰ 1024 yılında Gaznelilerle de temasa geçen Kitanlar, elçileri aracılığıyla ittifak ve izdivaç teklifinde bulunmuşlar ancak bu talepleri Sultan Mahmud tarafından reddedilmiştir.²¹

Kitanlar, Kuzey Çin'deki hâkimiyetleri müddetince Çin kültüründen güçlü bir şekilde etkilendiler.²² Kaynaklarda bir Çin hanedanı gibi telakki edilen Liao yöneticileri, Çin imparatorlarının lakap ve unvanlarını kullandılar. Çok miktarda Şamanizm unsurları karışmış olan Budizm²³ ve Maniheizm²⁴ inançları Kitanlar arasında yaygın din olmuştur. Yaratılış efsanelerine dayanan beyaz at ve boz öküz kutsal kabul edilmiştir. Çin hiyerogliflerini esas alarak kendilerine has bir alfabe ve yazı sistemi geliştiren Kitanlar, Çince'den pek çok eseri kendi dillerine çevirdiler.²⁵ Kitanlar, idare ve kültür alanında da Çin ve Uygur etkisinde kaldılar. Kitan devlet idaresi, yerleşik halkı idare eden bürokratik bir sistem ile diğer etnik gruplar için daha çok bir kabile idaresi şeklinde ikili yönetim olarak devam etti. İdare merkezleri yıl boyunca "nabo" denilen mevsimlik payitahtlar arasında yer değiştiriyordu. Kitanların *Yeh-lü* soyuyla Uygurların *Şyav* (*Hsiao*) soyu arasında kuvvetli bir

⁷ Osman G. Özgüdenli, *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar -Katavan Savaşı-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 27.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Asya Tarihi*, haz. İsenbike Togan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 22; George Lane, "The Khitans: Corner Stone of the Mongol Empire", *Acta Via Serica*, Vol. 6, No. 1, June 2021, s. 146; Abraham Konstantin D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008, s. 67.

⁹ Herbert Franke, "Kitan ve Cürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri", çev. İsenbike Togan, *Erken İç Asya Tarihi*, haz. Denis Sinor, İletişim Yayınları, s. 542-546; D'Ohsson, *age*, s. 66.

¹⁰ Bretschneider, *age*, s. 208.

¹¹ V. V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 107.

¹² Cüveynî, *age*, s. 83.

¹³ Bretschneider, *age*, s. 208.

¹⁴ *Age*, s. 208; Franke, *agm*, s. 539, 548.

¹⁵ Franke, *agm*, s. 548; D'Ohsson, *age*, s. 66.

¹⁶ *Agm*, s. 549.

¹⁷ Bretschneider, *age*, s. 208; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 86.

¹⁸ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız*, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 203; Özgüdenli, *agt*, s. 28.

¹⁹ Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 108.

²⁰ Ahmet Taşağıl, "Karahitaylar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 415-416.

²¹ Özkan İzgi, "Kuruluş Devrinde Uygurlar'ın Kitanlar'a Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul 1977, s. 9-10; Özgüdenli, *agt*, s. 28.

²² Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 108; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 193.

²³ V. V. Barthold, "Kara-Hitaylar", *MEB İA*, C. VI, s. 273.

²⁴ İbnü'l-Esir, *age*, s. 82.

²⁵ Barthold, "Kara-Hitaylar", s. 273.

akrabalık tesis edilmiş ve imparatorların annesi genellikle bu soydan seçilmiştir.²⁶ Kitan nüfusunun çoğunluğu ziraatla uğraşmakla birlikte göçebelige dayalı diğer topluluklar hayvancılık, avcılık ve balıkçılık gibi iktisadi meşguliyetlerde bulunmuşlardır.²⁷ At sürüleri, hayvan ürünleri, kürk ve bazı madenler de Kitan ekonomisinin en önemli ihracat kaynaklarıydı.²⁸

Liao İmparatorluğu gücünün zirvesine ulaştığında sınırları doğuda Kore'den batıda Altay ve Tanrı dağlarına, kuzeyde Orhun ve Selenga nehri vadisinden güneyde Sarı nehrin boylarına kadar uzanıyordu.²⁹ XII. Yüzyıl başlarında Liao hanedanının siyasi ve ekonomik açıdan zayıflaması kuzeyden gelen Mançurya kökenli başka bir Tunguz halkı olan Cürcenlerin, Akuta liderliğindeki isyanına sebep oldu. 1114 yılında başlayan savaş, nihai olarak 1122 yılında Pekin'in zapt edilmesi ve 1225 yılında son Liao imparatorunun esir alınması üzerine Cürcenlerin zaferiyle sonuçlandı. Cürcenler, Güney Çin'deki Song Hanedanı'yla ittifak kurarak Kitan egemenliğine son verdiler. Liao topraklarına hâkim olan Cürcenler, Kuzey Çin'de *Kin (Chin)* hanedanını (1115-1234) kurdular.³⁰

Liao İmparatorluğu'nun tam olarak inkıza uğramasından kısa bir süre önce hanedana mensup Yeh-lü Taşı idaresindeki Kitanların bir kısmı batıya geçerek sonunda Doğu Türkistan'da Karahanlı sınırlarına geldi ve burada Karahıtay Devleti'ni kurdular. “*Karahıtay*” tabirinin tam olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı belli değildir. Barthold'a göre bu tabir Karahanlı Devleti'nin yıkılışıyla ilgili olabileceği gibi muhtemelen onları eski Hitaylara bağlamak ve aynı zamanda doğuda kalan soydaşlarından ayırmak için kullanılmıştır.³¹ Bretschneider, bu tabirin Moğol veya Türk kökenli olduğu görüşündedir. Nitekim Karahıtay Devleti'nin kurucusu bir Kitan prensi olduğundan Çin kaynakları bu devleti Liao'nun bir devamı olarak kabul etmiş ve Batı Liao anlamında “*Hsi Liao*” olarak adlandırmışlardır.³² Araştırmacılar genelde “*Kara*” teriminin güçlü, şiddetli ve sert anlamlarının yanı sıra kuzey yönünü belirten manası üzerinde durmuşlardır. Moğol metinlerinde halkı aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılan “*kara*” terimi bunun aksine birçok araştırmacı tarafından büyük, kudretli, yüksek ve saygıdeğer anlamlarına geldiğini izaha çalışmışlardır. Japon araştırmacı Yanai Watari, eski Moğol ve Türk hâkimiyet anlayışında soylu olmayan aile tarafından kurulan hâkimiyetin meşru olmadığı için onlara “*Kara*” lakabının verildiğini ortaya koymuş ve bu nedenle Yeh-lü Taşı'nın kurduğu Batı Liao Devleti'nin de “*Karahıtay*” olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. Nitekim Yeh-lü Taşı, son Liao imparatoruyla aynı soydan olmasına rağmen imparatorluk ailesine mensup değildi. Meşru halef olmadığı halde 1124 yılında imparatora ihanet edip kendisini önce kral sonra da han ilan etti. Bu anlamda kurduğu devlet, daha önce Çin'in kuzeyinde kurulan Kitan Devleti'ne nispeten meşru değildi ve “*Kara Hâkimiyet*” idi.³³

1. Yeh-lü Taşı'nın Soyu ve Eğitimi

Karahıtay Devleti'nin kurucusu Yeh-lü Taşı, İslam kaynaklarında genellikle “*Gürhan*” unvanıyla tanınmaktadır. Bununla beraber Reşidüddin Fazlullah onu “*Hitayların Nuşi Tayfu*”³⁴ adında yüksek rütbeli bir subayı” olarak tanımlar.³⁵ Ebü'l-Gazi, onun “*Toysı Tayfar*”³⁶ isminde büyük bir bey” olduğunu belirtir.³⁷ Gaffarî ise onu, “*Hita'nın önde gelenlerinden Kuşkin Taygu*” diye niteler.³⁸ Çin kaynaklarında Yeh-lü Taşı'nın kimliği ve ilk kariyeri hakkında daha ayrıntılı ve kıymetli bilgiler vardır. Buna göre, Yeh-lü Taşı'nın 1087 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Nitekim kendisi tahta çıktığı 1124 yılında otuz sekiz yaşındaydı. Taşı, Liao Hanedanı'nın kurucusu *A-pao-chi*'nin (*T'ai-tsu*) sekizinci göbekten torunuydu.³⁹ Bu hanedan Kitanların *Yeh-lü*

²⁶ Franke, *agm*, s. 542-543; Yasin, *agm*, s. 318.

²⁷ İzgi, *agm*, s. 8.

²⁸ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 243; Franke, *agm*, s. 549.

²⁹ Yasin, *agm*, s. 323.

³⁰ Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 108; Joseph de Guignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, C. II, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, haz. Erol Kılınc, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 372; Eberhard, *age*, s. 241; D'Ohsson, *age*, s. 67; Grousset, *age*, s. 192; Franke, *agm*, s. 549.

³¹ Barthold, “*Kara-Hitaylar*”, s. 273.

³² Bretschneider, *age*, s. 210.

³³ Erkin Ekrem, “*Karahanlı Devleti'nin Adı Meselesi*”, 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008*, Ankara 2009, s. 185-186.

³⁴ Howort; Taishi'nin *efendi* veya *büyük* anlamına gelen bir Moğol unvanı olduğunu iddia eder. Reşidüddin'de geçen *Nuşi* isminin ise Kin Tatarlarının *Niuchi* ismiyle veya *Cuci*'nin batı biçimiyle ilişkili olabileceğini ifade eder. H. H. Howorth, “*The Northern Frontagers of China Part III. The Kara Khitai*”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 8, No. 2, Apr. 1876, s. 263.

³⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ü'l-Tevârih*, C. I, Açıklamalı İngilizce Tercüme W. M. Thackston, hzl, Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi 1998, s. 155.

³⁶ *Tayfu* veya *Tayfar* muhtemelen Kitan askerî liderlerine verilen ve *büyük akıl hocası* anlamına gelen Çince bir unvandır. Ancak Çin kayıtlarında Taşı'nın böyle bir unvan üstlendiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Michal Biran, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History Between China and Islamic World*, Cambridge University Press, New York 2005, s. 19.

³⁷ Ebü'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 46.

³⁸ Ali İcer, *Tarih-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi (Karahanlılardan Timurhuların Sonuna Kadar)*, İğdir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İğdir 2020, s. 18.

³⁹ Tuotuo 脱脱, *Liao shi 辽史 (Liao Resmi Tarihi)*, Beijing: Zhonghua shuju, 1974, s. 30/353, 355; Bretschneider, *age*, s. 211; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 627.

boyuna mensuptu.⁴⁰ Yeh-lü Taşı'nın Liao Hanedanı'nın son imparatoru T'ien tsu (*Yeh-lü Yenhi*)'nun kardeşi olduğu hakkındaki iddialar gerçeği yansıtmasa da her ikisinin aynı nesilden olduklarına işaret etmektedir.⁴¹ Bu hususta aralarındaki akrabalık ilişkisinin uzak ve on yedi dereceli olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Yeh-lü Taşı, diğer soylu Kitanlar gibi yönetici sınıfa girememiş, aksine bilim ve askerî alandaki başarılarıyla kendisini geliştirerek Çinliler gibi *Chin-shi* isimli imparatorluk yüksek memuriyet sınavı yoluyla yönetici sınıfa girebilmiştir.⁴²

Taşı, bir hanedan mensubu olarak zamanın Kitan aristokratlarına özgü geleneksel iki kültürlü bir prenslik eğitimi aldı, bu sayede hem Çin hem de Kitan edebiyatına tamamen vâkıftı. Aynı zamanda askerî anlamda mükemmel bir süvari ve çok maharetli bir okçuydu. *Liao shi*'ye göre, 1115 yılında Taşı, Çin sınavlarının son aşamasını geçerek “erdemli ve çok değerli” gibi anlamlara gelen *Chin-shi* unvanını elde etti.⁴³ Bu sınavlar herhalde Konfüçyüsçü klasiklerdeki bilgi birikimine dayanan ve Çinlilerin devlet makamlarında yer almalarını sağlayan bir sistemdi.⁴⁴ Taşı, bu unvana sahip olduğu bilinen tek Kitan'dır. Bu anlamda kayıtlı Liao tarihinde benzeri olmayan bir payeyle onurlandırılmıştır. Nitekim Taşı, daha sonra seçkin bir bilimsel kurum olan Kitan *Hanlin* Akademisi üyeliğine kabul edilmiş ve ardından fermanlardan sorumlu kâtip olarak terfi etmiştir.⁴⁵ Ulusal *Hanlin* akademisinin üyeleri “âlim” manasına gelen *lin-ya*⁴⁶ unvanına sahiplerdi. Bu itibarla o, genellikle *Taşı Lin-ya* olarak anılmıştır.⁴⁷ Bu kategorideki görevliler kendi bölgelerinde hem sivil hem de askerî işlerden sorumluydu. Taşı, hiç şüphesiz vali ve komutan olarak hem savaş hem de barış dönemlerinde örgütlenme sanatını öğrenmiştir. Bu noktadan sonra Yeh-lü Taşı, Liao yönetiminin kuzeydoğudaki T'ai ve Hsiang eyaletlerinin valiliği ve daha sonra Liao-hsing Komutanlığı görevlerine atanmıştır.⁴⁸

2. Kitan Devleti'ni Kurtarma Çabaları

Bu yıllarda Kitan Devleti'ne yönelik en büyük tehlike tebaaları olan Cürcenlerden geliyordu. 12. Yüzyılın başında Cürcenler, Wan-yen Akuta liderliğinde Kin Hanedanı'nı kurarak önce Mançurya'ya ve ardından Liao bölgelerine hâkim olmaya başladılar. 1114'te büyük bir savaş başladı ve Liao İmparatoru T'ien tsu, Cürcen ilerleyişine karşı yetersiz kaldı. 1120'de Kitanların başlıca merkezlerini ele geçiren Cürcenler, güneydeki Songlarla da ittifak kurarak bütün Liao topraklarının kontrolünü ele geçirmeye başladılar.⁴⁹ 1122 yılının başlarında İmparator T'ien tsu, güney başkentini terk ederek batıya doğru çekildi. Bunun üzerine devlet ileri gelenleri Prens Yeh-lü Chun'u Yangjin eyaletinde (Pekin) Kuzey Liao tahtına çıkardılar. Onun tahta çıkışında özellikle Yeh-lü Taşı'nın ve önde gelen komutanlardan Hsiao Kan'ın etkili olduğu görülmektedir.⁵⁰ Ancak Yeh-lü Chun'un Kuzey Liao olarak bilinen hâkimiyeti yerleşik güney bölgeleriyle sınırlıyken batıdaki göçebe bölgelerini halâ T'ien tsu kontrol ediyordu.⁵¹

Yeh-lü Chun, Yeh-lü Taşı'ye üst düzey bir askerî sorumluluk verdi. Bu sırada Kin Hanedanı, Liao'ya saldırmak için Song Hanedanı ile bir ittifak kurmuştu. Song Devleti daha önce Kitanlara kaptırdığı 16 eyaleti geri almak umuduyla 1122'de büyük bir orduyu seferber etti.⁵² Yeh-lü Chun kendisine gönderilen Song elçisinin teslim teklifini reddetti ve Yeh-lü Taşı'yi güneybatı bölgesinin başkomutanlığına terfi ettirdi. Yeh-lü Taşı burada öncelikle dikkat çeken diplomatik hamlelerde bulundu. Song güçlerini savaştan vazgeçmeleri konusunda azarladı ve kalıcı dostluğun devam etmesine yönelik çağrılarda bulundu. Ancak Song güçleri buna itibar etmedi. 1222 yılının beşinci ayında bir Song generali Yeh-lü Taşı'nın birlikleri tarafından pusuya düşürüldü. Ayrıca İmparator Chun, Hsiao Kan liderliğinde 20-30 bin kişilik bir takviye kuvveti gönderdi. Taşı ve Hsiao Kan, Liao-Song sınırını geçerek büyük bir Song ordusunu hezimete uğrattılar. Ardından gelen bir Song karşı saldırısı da Hsiung Eyaleti'nde Taşı tarafından başarılı bir şekilde geri püskürtüldü. Song cesetleri Hsiung'un güneyini ve Mo vilayetinin kuzeyini kapladı. Yeh-lü Taşı bir kez daha diplomasiye başvurdu. Barış yapmaya hazır olduğunu, aksi takdirde acımasız bir şekilde savaşılabileceğini ifade etti. Song güçleri bu kez onun tehditlerini ciddiye alıp güneye doğru geri çekildi. Ancak Yeh-lü Chun'un tahta çıktıktan birkaç ay sonra halef bırakmadan ölümü, dengeleri tekrar değiştirdi.⁵³

⁴⁰ Franke, *agm*, s. 542.

⁴¹ Biran, *age*, s. 19.

⁴² Ekrem, *agm*, s. 184.

⁴³ *Liao shi*, s. 30/355; Bretschneider, *age*, s. 211; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 627.

⁴⁴ Biran, *age*, s. 20.

⁴⁵ Liashi30, s. 355; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 627; Biran, *age*, s. 20.

⁴⁶ Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı, Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 174n.

⁴⁷ *Liao shi*, s. 30/355.

⁴⁸ Bretschneider, *age*, s. 211; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 622-623, 627.

⁴⁹ Franke, *agm*, s. 549; Denis Twitchett, Klaus-Peter Tietze, “The Liao”, *The Cambridge History of China, Alien Regimes and Border States*, 907-1368, Vol. 6, Ed. Denis Twitchett and John K. Fairbank, Cambridge University Press, 2008, s. 140-149.

⁵⁰ *Liao shi*, s. 30/355; Bretschneider, *age*, s. 211.

⁵¹ Twitchett, Tietze, *agm*, s. 148.

⁵² *Agm*, s. 148-149.

⁵³ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 627; Twitchett, Tietze, *agm*, s. 149; Biran, *age*, s. 21-22.

KARAHITAY DEVLETİNİN KURUCUSU: YEH-LÜ TAŞI'NİN SİYASİ VE ASKERİ KARİYERİ

1222 yılının altıncı ayında Yeh-lü Taşı ve Hsiao Kan başkente dönerek Chun'un dul eşi Hsiao Te'yi naibe olarak Kuzey Liao tahtına çıkardılar.⁵⁴ Aralarında çok sayıda Kitanlı isyancının da bulunduğu tahminen 500 bin kişilik muazzam bir Song ordusunun başkent Yangjin'e saldırı girişimi Naibe Te tarafından bizzat kontrol edildi. Taşı ve Hsiao Kan destek için çağrıldılar ve Song ordusu tamamen bozguna uğratıldı. Song ordusu büyük kayıplar verdi, silah ve erzak stokları galiplerin eline geçti. Liao askerleri mağlup Song komutanıyla alay eden şiirler yazdılar.⁵⁵ Kuzey Liao ordusu Song güçlerini durdurmayı başarsa da Kin ordusu ilerlemeye devam ediyordu. Liao komutanları cesaretlerine rağmen iki cephede birden savaşılamazlardı. Kin kuvvetleri başkent kuzeyindeki dağlık bölgede bulunan stratejik Chü-yung geçidini ele geçirdi. Kin lideri Akuta, kendisine yöneltilen vasıl kral olma teklifini reddetti. Nitekim başkent nüfusunun çoğu teslim olmaya hazırды. Bu şartlarda Naibe Te, Taşı ve Hsiao Kan, birlikleriyle geceleyin şehri terk etmek zorunda kaldılar. Kısa sürede başkent Yangjin, Kin kuvvetleri tarafından teslim alındı.⁵⁶

Bu sırada imparatoriçe ve iki komutanı arasında siyasi bir kriz ve ayrılık yaşandı. Hsiao Kan, etnik temelde Büyük Hsiao Krallığı'nı kurmak amacıyla Liao merkezî başkentinin yakınlarındaki anavatanına gitti. Ancak bu varlık, Hsiao Kan'ın beş ay sonra kendi adamları tarafından öldürülmesiyle ortadan kalktı.⁵⁷ Yeh-lü Taşı, potansiyel kazanımları geçici olacak bir hareketi desteklemeyi reddetti. Buna karşın, kaçak ama meşru Liao İmparatoru T'ien tsu'nun kampına geri dönmeyi düşündü. İmparator T'ien tsu ile tekrar yüzleşemeyeceklerini ifade edenlerin başını kesip muhalefeti bastırdı. Taşı ile aynı fikirde olmayan imparatorluk damadı Hsiao Tuntieh idam edildi. Taşı, Naibe Hsiao Te'yi de kendisine katılmaya mecbur etti ve kendisini izleyen yedi bin Kitan askeriyile birlikte harekete geçti. İmparator T'ien tsu, Liao-Tangut sınırına yakın Sarı Nehir'in kıvrımının kuzeyindeki çölle çevrili stratejik bir konuma sahip Yin Dağları'nda konuşlanmıştı. Buradan batıdaki kabile askerlerine ulaşabiliyordu.⁵⁸

İmparator T'ien tsu, Yeh-lü Chun'un dul eşini ve bir müttefikini idam ederken Taşı'yi sadece kınamakla yetindi. Nitekim Taşı, artık küçük ve önemsiz bir hanedan mensubu değil, askerî ve siyasi açıdan tecrübeli bir liderdi. İmparatorun kendisini azarlaması karşısında onun cevabı da hazırды: *"İmparatorluk halâ tam güçteyken majesteleri bir kez bile düşmanı püskürtmeyi başaramamıştı. İnsanları felaketlerine terk edip çok uzaklara kaçmıştı. Chun'u tahta çıkardığım için saltanat atamız T'ai tsu'nun torunları için korunmuş oldu. Düşmandan merhamet dilemek yerine böyle davranmak daha onurlu bir yol olmadı mı?"* dedi.⁵⁹ İmparatorun buna verecek bir cevabı yoktu. Bir ziyafet tertip edip onu affetti ve Yeh-lü Taşı, imparatorun emrinde başkomutan olarak görevine devam etti.⁶⁰

Yeh-lü Taşı, Kuzeybatı Hebei'de Liao kontrolünü yeniden sağlamak amacıyla Feng-sheng ve diğer birkaç vilayeti geri alıp Chü-yung geçidinin kuzeyinde bir mevzi kurdu. Ancak 1223 yılının dördüncü ayında Kin öncü birlikleri, Lung-men'in doğusuna yaptıkları bir baskınla Taşı ve tüm birliklerini yakalayıp esir ettiler.⁶¹ Kin generali Wo-lu, Yeh-lü Taşı'nin yakalandığını hükümdarına bildirdi. Bir Kin prensi Taşı'yi ipe bağlayıp kendilerini Liao İmparatoru'nun karargâhına götürmesini istedi. Taşı'nin zoraki rehberliğiyle Kin güçleri T'ien tsu'nun kampına bir baskın yaptı. İmparator T'ien-tsu kaçmayı başarsa da diğer Liao hanedan mensupları ve devlet ileri gelenleri Kin güçleri tarafından yakalandı. İmparatorluk hazinesi de Kinlerin eline geçti.⁶²

Yeh-lü Taşı'nin bu baskına rehberlik etmesi her ne kadar esaret altındayken zorla yaptırılmış olsa da bir ihanet olarak değerlendirilebilir. Nitekim Kin imparatoru, Taşı'yi bir kararnameyle onurlandırdı. Taşı'nin zekâsı, cesareti ve tartışma yeteneği onu esir alanları o kadar derinden etkiledi ki Kin İmparatoru ona evlenmesi için bir eş bile verdi.⁶³ Ancak Yeh-lü Taşı, o dönemde Kitanlardan pek çoğunun yaptığı gibi galip Kin güçlerinin davasına gönülünü kaptırmadı ve onların saflarına katılmadı.⁶⁴ Batı başkentindeki ordu kampında bir Kin generaliyle oynadığı *"çifte altın"*⁶⁵ oyunundan sonra kaçmayı başardı. Anlaşıldığı kadarıyla oyunu kazandığı için komutanın öfkesini uyandırdı. Hayatından endişe ederek geceleyin karısını geride bırakıp beş oğluyla beraber dağın arkasındaki bölgeye kaçtı. Ertesi sabah karısı sorgusunda, kocasına karşı hiçbir kötü niyet beslemeden onu savundu ve nereye gittiği hakkında herhangi bir bilgi vermedi. Öfkeli Kin generali, Taşı'nin

⁵⁴ *Liao shi*, s. 30/355.

⁵⁵ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 628.

⁵⁶ *Liao shi*, s. 29/345-347; Twitchett, Tietze, *agm*, s. 150; Biran, *age*, s. 23; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 623, 628.

⁵⁷ Twitchett, Tietze, *agm*, s. 150.

⁵⁸ *Agm*, s. 150; Biran, *age*, s. 23; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 623, 628; Ls29, s. 345.

⁵⁹ *Liao shi*, s. 29/346; *Liao shi*, s. 30/355.

⁶⁰ *Liao shi*, s. 29/346; *Liao shi*, s. 30/355; Bretschneider, *age*, s. 211.

⁶¹ Tuotuo 脫脫, *Jin shi 金史 (Jin Resmi Tarihi)*, Beijing: Zhonghua shuju, 1975, s. 2/41; *Jin shi*, s. 72/1650; *Jin shi*, s. 121/2636; *Liao shi*, s. 29/346.

⁶² *Jin shi*, s. 2/41; *Jin shi*, s. 74/1702; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 629; Twitchett, Tietze, *agm*, s. 150.

⁶³ *Jin shi*, s. 121/2636; Bretschneider, *age*, s. 28; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 623, 629.

⁶⁴ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 623; Biran, *age*, s. 24.

⁶⁵ Muhtemelen tavla benzeri bir oyun.

karısını küçük düşürerek kabilenin en alt düzey üyelerinden biriyle evlenmeye zorladı. Ancak o bunu reddettiği için okla vurularak öldürüldü.⁶⁶

Yeh-lü Taşı, beş aylık esaretin ardından 1223 yılının dokuzuncu ayında İmparator T'ien tsu'ya tekrar katıldı.⁶⁷ Taşı'nın gelişinden çok memnun olan imparator, batı ve güney başkentlerini geri almak için büyük bir sefer planlıyordu. Ancak Taşı, bu planların saçma ve tutarlı olmadığını farkındaydı. Kin birlikleri Liao'yu işgale giriştiğinde imparatorun direnmek yerine merkez başkente çekildiğini ve bu bölge alındıktan sonra da kaçmaya devam ettiğini söyleyerek onu sert bir şekilde eleştirdi. Şartlar uygun değilken savaşta ısrar etmenin iyi bir strateji olmadığını belirterek askerleri eğitip uygun bir anı beklemenin daha akıllıca olacağını söyledi. İmparator T'ien tsu, onun tavsiyesini dinlemeyip başarısızlıkla sonuçlanacak bir sefere girişti. Kin komutanının geri çekilmesi üzerine T'ien tsu, 50 bin Tatar savaşçının desteğiyle bir saldırı başlattı. Ancak imparatoru vazgeçirmeyi başaramayan Yeh-lü Taşı, hastalık bahanesiyle bu sefere katılmadı.⁶⁸ 1125 yılında T'ien-tsu kaçınılmaz olarak yenilgiye uğradı ve sonunda Kin birlikleri tarafından yakalandı. Bir süre esaret altında yaşadıkdan sonra öldü. Onun ölümüyle iki asır kadar Mançurya ve Kuzey Çin'e hâkim olan Kitan/Liao Hanedanı da böylece sona ermiş oldu.⁶⁹

3. Kotun Dönemi

Yeh-lü Taşı, imparatorun stratejik hatalarını sert ve gerçekçi bir dille eleştirmişti. Umutsuz bir sefere katılmadığı için Liao iktidarının son bulduğunu artık kabul etmiş gibi görünüyordu.⁷⁰ Yeh-lü Taşı, batan gemiyi kurtarmak için elinden geleni yapmış bir devlet adamıydı. Ancak dalgaların gemiyi sular altında bıraktığını görünce kaçması gerektiğini anlamıştı.⁷¹ *Liao shi*'ye göre, 1124 yılı başlarında Yeh-lü Taşı hastalık mazeretiyle geride kaldığında kendisini alıkoymaya çalışan Hsiao Ki-sie ve Po-li-ku isimli iki general öldürüldükten sonra kendisini kral ilan etti ve emrindeki iki yüz tam teçhizatlı süvariyle birlikte geceleyin kuzeye doğru yola çıktı.⁷² Bu generaller muhtemelen onun açık isyanına engel olmaya çalıştıkları için öldürüldüler. *Liao shi*'nin iki yüz rakamına karşılık Cüveynî iki farklı rivayet naklediyor. Bir rivayete göre, onlar 80 kişi olarak Hıtay'dan ayrıldılar. Bir başka rivayete göre ise oradan ayrıldıklarında çok kalabalıktılar.⁷³ Üç günlük bir yürüyüşten sonra Kara Nehir'i⁷⁴ geçtiler. Taşı burada kendisine 400 at, 20 deve ve 1000 koyun hediye eden Ak Tatarların şefi *Ch'uang ku-erh* ile karşılaştı. Daha sonra üç gün üç gece boyunca batıya ilerleyerek sonunda Kotun şehrine ulaştılar.⁷⁵ Burası Orhun Nehri kenarında, Kuzeybatı Liao sınırının en önemli garnizonuydu ve 20 bin atlı tarafından korunuyordu.⁷⁶

Taşı'nın bu ayrılıktan sonraki planı, onun öngörü yeteneğini de açıkça göstermektedir. Nitekim Liao İmparatorluğu'nun çökmekte olan yönetim mekanizması içerisinde belki de tükenmeyen tek askerî güç kaynağı, iyi eğitilmiş askerleri ve bol miktarda at sürüleriyle kuzeybatı sınırı boyunca uzanıyordu. Yeh-lü Taşı, doğrudan Liao'nun kuzeybatıdaki garnizonlarının en büyüğü olan Kotun şehrine gitti. Taşı adeta unutulmuş bu garnizona yeni bir umut getirdi ve gelecekteki siyasi planları için kitlesel bir zemin hazırladı.⁷⁷ Buna göre Taşı, Yin Dağları'nda İmparator T'ien tsu'dan ayrıldıktan sonra 150 km boyunca kuzeybatıya gitmiştir. Kotun, ayrıca Kuzey Çin ile Orta Asya arasındaki güney ticaret yolunda önemli bir duraktı. Şehri çevreleyen çöl dolayısıyla izole konum, askerî açıdan Kotun'u korunaklı bir mevki haline getiriyordu.⁷⁸

Yeh-lü Taşı'nın Kotun'daki faaliyetlerini kronolojik bir sırayla takip etmek oldukça zordur. Ancak onun buradaki en önemli icraatı *Pei t'ing Tu-hu Fu* olarak adlandırılan bir konaklama yerinde yedi şehrin ve on sekiz kabilenin⁷⁹ lideriyle yaptığı toplantıdır. Bu toplantıda Taşı, etkileyici hitabetiyle şunları söyledi:

⁶⁶ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 629-630.

⁶⁷ *Liao shi*, s. 29/347.

⁶⁸ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 630-631.

⁶⁹ Franke, *agm*, s. 549; Twitchett, Tietze, *agm*, s. 151.

⁷⁰ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 623.

⁷¹ Istvan Vasary, "Qara Ketây", <https://www.iranicaonline.org/articles/qara-ketay>, 23.01.2024, sa. 13:55.

⁷² *Liao shi*, s. 30/355; Bretschneider, *age*, s. 211.

⁷³ Cüveynî, *age*, s. 308.

⁷⁴ Wittfogel ve Shêng'e göre, burası Bretschneider'in önerdiği gibi Kansu bölgesindeki Etsina Nehri değil, modern Kara Müren Nehri'dir. Bir atlı Ordos Bölgesindeki Chia Dağı'ndan bu nehre üç günde ulaşabiliyordu. Bkz. Wittfogel, Shêng, *age*, s. 631n.

⁷⁵ *Liao shi*, s. 30/355; Bretschneider, *age*, s. 212, Wittfogel, Shêng, *age*, s. 631. Yeh-lü Taşı'nın Ak Tatarların kralıyla görüşmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Shao Hung, "Meng Ta pei lu", *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, çev. Ankhbayar Danuu, haz. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 41.

⁷⁶ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 631.

⁷⁷ *Age*, s. 623.

⁷⁸ Biran, *age*, s.26-27.

⁷⁹ Yedi şehir; Wei-wu (Uygurlar), Ch'ung-te, Hui-fan, Sin, Ta-lin, Tze-ho, T'o'dur. Bunlar daha önce *Liao shi*'de Liao vilayetleri olarak bahsedilmemiştir. Liang Yuan-tung'a göre Taşı, muhtemelen kendisini kral ettikten sonra Kotun bölgesinde bu şehirleri bizzat tesis etmiştir. Bunun yanı sıra on sekiz kabile: Büyük Sarı Shi wei, Ti-la, Wang-gi-la (Kongirat), Ch'a-ch'i-la (Cacirat), Ye-si, Pi-ku-te, Nila, Ta-la-ch'ui, Ta-mi-li, Mi-erh-chi (Merkit), Ho-chu, Wu-ku-li, Tsu-pu, Pu-su-wan, T'ang-gu (Tangut), Hu-mu-sze, Hi-ti, Kiu'rh-pi. *Liao shi*, s. 30/355; Bretschneider, *age*, s. 213; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 634. Bunlardan bazıları tanınmış kabileler iken diğerleri sadece burada anılmaktadır.

“Atalarım büyük bir imparatorluk kurdu ve birçok mücadeleye katılmak zorunda kaldılar. Dokuz imparator iki yüz yıl boyunca arka arkaya hüküm sürdü. Şimdi hanedanımızın tebaası olan Kin, halkımızı katlediyor ve şehirlerimizi yok ediyor. İmparatorumuz T'ien tsu, utanç içinde kaçmak ve imparatorluğumuzu terk etmek zorunda kaldı, sürekli başı belada. Şimdi davamın haklılığına güvenerek batıya gittim. Ortak düşmanımızın yok edilmesi ve imparatorluğumuzun yeniden kurulması için sizden yardım istemeye geldim. Eminim ki acımız için şefkatle dolusunuz. Tapınaklarımızın yıkıldığını görebiliyor musunuz? Hiç şüphe yok ki imparatorumuza ve babamıza yardım edeceksiniz ve halkımızın sefaletine kayıtsız kalmayacaksınız.”⁸⁰

Konuşmadan sonra kabile reisleri 10 bin atlıdan fazla bir ordu topladılar. Taşı, subaylar atayıp birlikleri silahla donattı.⁸¹ Bu kabilelerden hangilerinin Taşı'nın çağrısına destek verdiği açık değildir. Ancak kabilelerin çoğu muhtemelen meşhur A-poa-chi'nin torunlardan bir Kitan prensi olduğu için Taşı'ye hürmet etmişlerdir.⁸² *Liao shi*'de bu toplantının tarihi 1129 yılı olarak gösteriliyorsa da bu tarih hatalıdır.⁸³ 1224 yılının onuncu ayında Kin imparatoruna gelen bir istihbaratta Taşı'nın kendisini kral ilan ettiği, kuzey ve güney bölgelerine memurlar görevlendirdiği ve yaklaşık on bin savaş atının olduğu bildirilmiştir.⁸⁴ Buna göre, konuşmanın ve akabinde alınan desteğin Kinlerin aldığı istihbarattan daha önceki bir tarihte yapılmış olması gerekir.

Liao shi kayıtlarında Taşı'nın Kotun'a doğru yola çıkmadan önce kendisini kral ilan ettiği belirtilmiştir. Daha sonraki bir kayıta ise onun 1124 yılının ikinci ayının beşinci gününde, 38 yaşında tahta çıktığı, ona “*Gürhan*” (*Ko-erh-han*) denildiği ve ayrıca en yüce Çin unvanı olan “*İmparator T'ienyu*” unvanına da sahip olduğu ifade edilmektedir.⁸⁵ Buna göre, Taşı'nın T'ien tsu'nun kampından kaçmadan hemen önce daha mütevazı bir unvan olan kral unvanını almış olması ve Kotun'a gidişiyse kuzey sınır garnizonlarından önemli bir silah ve asker desteği sağladıktan sonra “*Gürhan*” unvanıyla imparatorluk itibarını elde etmiş olması daha muhtemeldir.⁸⁶ Cüveynî'ye göre, ülkelerini terk eden Hitaylar, reislerine “*hanlar hanı*” manasına gelen “*Gürhan*” adını vermişlerdir.⁸⁷ Reşidüddin ise Taşı'nın (*Nuşi Taiifu*) 1128-1129 yılında Türkistan'a geldikten sonra bu unvanı aldığını belirtmektedir.⁸⁸ Ancak Reşidüddin'in verdiği tarih de Türkistan'ın işgali için çok erken bir tarihtir.

Çin kaynaklarında Yeh-lü Taşı'nın Kotun'da sayıları yüzbinleri bulan at sürülerinin kontrolünü ele geçirdiği kayıtlıdır.⁸⁹ Kin İmparatoru, komutanına Taşı'ye yapılacak bir saldırıyı daha fazla istihbarat gelene kadar ertelemesi talimatını verdi. 1125 yılında İmparator Tien tsu'nun yakalanmasının ardından Kin birlikleri geri çekilmişti. Yeh-lü Taşı, Şansi topraklarının yeniden ele geçirilmesi için *Hsi Hsia* (Tangut) ile ittifak kurmaya çalıştı. Kin imparatoru generallerine bu tehlikeye karşı sıkı tedbir alınmasını ve hazırlık yapılmasını emretti.⁹⁰ 1126 yılında Song Hükümeti de Yeh-lü Taşı'nın güçlü bir orduya sahip olduğuna dair istihbarat aldı. Birkaç yıl Kin topraklarında kalan bir Song görevlisi 1228 yılında ülkesine döndüğünde Taşı'nın “*İmparator T'ien-yu*” onursal unvanıyla yeni bir devletin hükümdarı olduğunu bildirdi.

Bu dönemde Taşı'nın Songlarla da ittifak girişimlerinde bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim Song Hükümeti, Liao'ya karşı Kinlerle işbirliği yapmış olmaktan pişman olduğunu itiraf etmiştir. Kin ve Song güçleri arasındaki sonraki uzun savaşlar da bunu gösterecektir.⁹¹ Ancak yükselen Kin gücüne karşı Yeh-lü Taşı'nın bu ittifak girişimlerinden herhangi bir somut sonuç alamadığı anlaşılıyor. 1127 yılında Yeh-lü Taşı, Tatarlarla da dostane ilişkiler kurup onların Kin ordusuna at satışının önüne geçti. Ancak Kin birlikleri Tatarlara gözdağı verip varislerini gözaltına aldılar. Kin Hükümeti Taşı'ye karşı askerî bir birlik gönderdiğinde Tatarlar varislerinin geri gönderilmesi karşılığında ambargoyu kaldırıp Kin birliklerine rehberlik etmeyi taahhüt ettiler.⁹²

1129 yılında Kin ordusunun generallerinden Poluhuo, Yeh-lü Taşı'nın kuzey kabileleri arasında, at sürülerinin yakınında iki kamp kurduğunu ve kontrol edilmesinin zor olduğunu rapor etti. General, sınır

---

Muhtemelen Mançurya kökenlidirler. Bkz. Biran, *age*, s. 28-29. Zeki Velidi Togan'a göre, bunlardan Tila/Tie-le Göktürk ve Uygur yazıtlarınca malum Töleslerin ismini göstermektedir. Diğerleri ise eskiden beri burasının, yani Moğolistan'ın, seknesi diye bildiğimiz aşiretler değildir. Bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 95.

⁸⁰ *Liao shi*, s. 30/355-356.

⁸¹ *Liao shi*, s. 30/355-356; Bretschneider, *age*, s. 212-213.

⁸² D'Ohsson, *age*, s. 78.

⁸³ Biran, haklı gerekçelerle bu tarihi hatalı bularak konuşmayı 1224 yılına tarihlemiştir. Nitekim bu konuşma Taşı'nın Kotun'a geldiğinde yerel güçlerden destek almaya çalıştığı bir giriş konuşması yahut Kotun'dan ayrılıp batıya gittiği bir veda konuşması gibi algılanabilir. Ancak konuşmanın içeriğine bakıldığında ikinci ihtimal zayıf kalmaktadır. Nitekim Taşı, konuşmasında imparator T'ien tsu'nun hala hayatta olduğunu ima ediyor ki T'ien tsu 1225 yılında Kin birlikleri tarafından yakalanmış ve 1128 yılında ölmüştür. Ayrıca Taşı, tebaalarına hitap eden bir imparatorun aksine daha eşitlikçi ifadeler kullanmıştır. Yine konuşmanın içeriği Kinleri yok ederek Liao'yu kurtarmak amacına yöneliktir. Dolayısıyla bu amaç Kotun döneminde daha açıktır. Biran, *age*, s. 29-30.

⁸⁴ *Jin shi*, s. 121/2636; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 632.

⁸⁵ *Liao shi*, s. 29/347; *Liao shi*, s. 30/355.

⁸⁶ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 632n.

⁸⁷ Cüveynî, *age*, s. 308.

⁸⁸ Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 155.

⁸⁹ *Liao shi*, s. 29/347.

⁹⁰ *Jin shi*, s. 73/1684; *Jin shi*, s. 121/2637, Wittfogel, Shêng, *age*, s. 632.

⁹¹ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 633; D'Ohsson, *age*, s. 67; Biran, *age*, s. 31.

⁹² Wittfogel, Shêng, *age*, s. 633-634.

bölgelerinde bir garnizon kurulmasını önerdiyse de Kin İmparatoru kabilelerin asker seferber etmesinin külfetli olacağı gerekçesiyle devriye ve izciliğe ciddi şekilde katılmanın yeterli olacağına hükmetti.⁹³ Yeh-lü Taşı, Kotun'da sürekli olarak Cürçenler'in takibatı altındaydı.⁹⁴ 1125-1130 yılları arasında Kin Hanedanı sadece Liao İmparatorluğu'na son vermekle kalmamış, Songlar ve Tangutlara karşı da üstünlüğünü ispat etmişti. Yeh-lü Taşı, Kotun'da her ne kadar önemli bir kabile desteğini arkasına almış ve stratejik bir güç elde etmiş olsa da elindeki kaynaklar asla Cürçen gücüyle mücadele edebilecek boyutta değildi. Cürçenler, yeni Kitan tehdidine ancak Taşı'nın yayılmacı niyetleri ortaya çıkınca şiddetli bir tepki gösterdi. Bu şartlar altında Taşı, gücünü artırmak için daha batıya gitmeyi düşündü ve tam zamanında harekete geçti. Muhtemelen daha öncesinde batıdaki durum ve kaynaklar hakkında yeterli derecede istihbarat toplamıştı.⁹⁵

1131 yılı baharında Kin ordusunun başkomutanı Nien-han, Yeh-lü Taşı'ya karşı ciddi bir sefer yapılmasını önerdi. Bu harekât için 20 bin Çinli ve Cürçen askerini seferber edilmesine ve onlara Kin saflarına katılmış dönem bir Kitanlı olan Yeh-lü Yutu'nun komuta etmesine karar verildi. Yeh-lü Yutu, Kotun'da garnizon alanları kurmayı planladı. Ancak bölgeye yaklaştığında lojistik sorunlarla karşılaştı. Şansi ve Hopei'de askere alınan kişiler erzak taşımakla görevlendirildiyse de bunlar muhtemelen Yeh-lü Taşı'nın kampına giden yolu bularak ona katıldı ve artık geri dönmediler. Yeh-lü Yutu, Kotun'a yaklaştığında Yeh-lü Taşı ve takipçileri kuzeye doğru bölgeyi terk etmişlerdi. Yutu da yiyecek stokları tükendiği için geri çekilmek zorunda kaldı.⁹⁶

4. Batıya Göç

Liao shi'ye göre Yeh-lü Taşı 1130 yılının ikinci ayının *chi-wu* gününde boz bir öküz ve beyaz bir atı göğe, toprağa ve atalarına kurban ettikten sonra birliklerini düzene koydu ve Orhun Nehri havalisinden batıya doğru yürüyüşe hazırlandı. Daha önce Uygur *idikutu* Bilge Kağan (*Pi-le-ko*)'a bir mektup göndermişti. Geçmişte atası T'ai tsu (Apaoki)'nin Uygur hükümdarına yurtlarına dönmeleri için teklifte bulunduğunu hatırlatarak Kitanlar ile Uygurlar arasındaki kadim dostluktan bahsetti. Niyetinin batıya gitmek olduğunu ve herhangi bir şüpheye kapılmamasını belirterek Uygur topraklarından geçmek için izin istedi. Mektubu alan Uygur hükümdarı, Yeh-lü Taşı'yi üç gün boyunca ağırladı ve ziyafet verdi. Taşı ayrılırken Uygur hükümdarı ona 600 at, 100 deve 3 bin koyun hediye etti. *Idikut* ayrıca kendisini Taşı'nın vassalı ilan edip samimiyetini kanıtlamak için de oğullarından ve torunlarından bazılarını rehin olarak verdi ve sınırlarına kadar Taşı'ye eşlik etti.⁹⁷ Gerçekten *Jin shi*'de geçen 1130 yılına dair bir istihbarat raporunda Yeh-lü Taşı'nın Kuça'daki Uygur topraklarında olduğu doğrulanmaktadır.⁹⁸

Yeh-lü Taşı'nın ne kadar sayıda bir insan gücüyle batıya hareket ettiği ve bunların ne kadarının Kitanlı olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bilgi bulunmamaktadır. Kotun'a 80 kişi ya da en fazla birkaç yüz savaşıyla gittiği ve burada topladığı kabile desteğinin 10 bin kişi kadar olduğu belirtilmişti. Taşı'nın Kotun'da, yurtlarından kaçmak zorunda kalan Kitanlı mülteciler için de bir cazibe merkezi oluşturduğu ve bu sırada gücünü artırdığı anlaşılmaktadır.

Kitanların batıya hareketi hakkında İslam kaynaklarında, Çin kayıtlarında yer almayan çok daha detaylı bilgiler vardır. Ancak bunlar Çin kayıtlarındaki kronolojiden bariz bir farkla birkaç yıl daha erkene tarihlendiği gibi farklı kaynaklardaki bilgileri kronolojik olarak birleştirmek de oldukça zordur. Bu noktada İbnü'l-Esir, başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler kaydetmektedir. Buna göre, 1128 (H. 552) yılında *el-Aver es-Sinî* komutasında kalabalık bir Kitan ordusu Kaşgar hudutlarına geldi. Kaşgar Hakanı Arslan Han Ahmed b. Hasan ona karşı seferber olup üzerine yürüdü. İki taraf arasında yaşanan savaşta el-Aver es-Sinî tam bir hezimete uğrayıp hem kendisi hem de askerlerinden birçoğu öldürüldü. Daha sonra el-Aver'in ölmesi üzerine yerine *Kû-Han es-Sinî* (Gürhan) geçti.⁹⁹ Bu olay her ne kadar 1128 yılına tarihlenmişse de Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Bağdat'taki Abbasî halifelğine yazdığı Temmuz 1133 tarihli fetihnamesinde "*Türkistan'ın uzak ülkelerinden çıkıp İslam diyarına kasteden kâfirlerin Kaşgar Hakanı Arslan Han tarafından püskürtüldüğü*" belirtilerek hadisenin yakın bir tarihte yaşanmış olduğu ima edilmektedir.¹⁰⁰

⁹³ *Jin shi*, s. 121/2637; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 634.

⁹⁴ Eberhard, *age*, s. 243.

⁹⁵ Biran, *age*, s. 32.

⁹⁶ Bu sefer sırasında Yeh-lü Yutu, Kin hükümeti tarafından kendisine verilen altın tableti kaybettiği için düşmanla gizlice iletişim kurmakla itham edildi. Kendisine yöneltilen suçlamaya ve ailesinin rehin alınmasına öfkelenen Yutu, Cürçen saflarına katıldı ve diğer üst düzey Kitan ileri gelenleriyle birlikte Kin hükümetine karşı isyan etti. Ancak nihayetinde onlar mağlup olup idam edildiler. Bkz. Wittfogel, Shêng, *age*, s. 636.

⁹⁷ *Liao shi*, s. 30/356; Bretschneider, *age*, s. 214-215; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 635-636.

⁹⁸ *Jin shi*, s. 121/2637; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 635-636.

⁹⁹ İbnü'l-Esir, *age*, s. 81; Ayrıca bkz. Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmî'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, C. I, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 214.

¹⁰⁰ Barthold, *Four Studies*, s. 101; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 345; Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 109; Mektubun tam metni için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II: İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 324-325.

Yine İbnü'l-Esir'e göre, Gürhan Çin'den çıkıp Türkistan'a giderken Kitanlar da ona iltihak ettiler. Kitanlardan on bin çadırlık bir grup Yeh-lü Taşı'den daha önce Çin'den ayrılmış ve Türkistan'da Karahanlı hükümdarlarının hizmetine girmişti. Batı Karahanlı hükümdarı Arslan Han Muhammed b. Süleyman (1102-1130) onları Karahanlı-Çin sınırlarını korumakla vazifelendirip bölgedeki geçitlerde iskân etti. Karşılığında onlara arazi tahsis edilip ücretler ve armağanlar verildi. Ancak sayılarının artıp isyan çıkarmalarından endişelenen Arslan Han, onların çocuk sahibi olmalarını engellemek için eşlerine yaklaşımlarını yasakladı. Bu durum onların çok zoruna gittiyse de Karahanlı gücüne karşı koyamayacaklarını bildikleri için şaşkınlığa düştüler. Bu sırada bölgeye gelen bir ticaret kervanını basıp tacirlerden kendilerine yerleşebilecekleri, otlakları bol olan geniş bir bölge göstermelerini istediler. Tacirler, Balasagun'un onlar için en müsait yer olduğunu söyleyip orayı tarif ettiler. Bunun üzerine Kitanlar Balasagun'a gittirse de Arslan Han'ın onlar üzerine seferler düzenleyip cihada çıkmasından ötürü korkuya kapıldılar. Bu durum uzun müddet devam etti ve nihayet Gürhan (*Kü-Han*) gelince ona iltihak ettiler. Böylece şöret ve nüfuzları arttı, sayıları kat kat çoğaldı ve Türkistan diyarına hâkim oldular.¹⁰¹

Bununla birlikte diğer İslam kaynaklarında Kırgız topraklarına yapılan bir hücumdan bahsedilmektedir. Reşidüddin, Yeh-lü Taşı'nın önce Kırgızlara sonra da Uygurlara kaçtığını ve nihayet Türkistan'ı fethedip *Gürhan* unvanını aldığını belirtir.¹⁰² Cüveynî, Gürhan idaresindeki Kitanların Kırgız bölgesine varıp orada yaşayan kabilelerle savaştıklarından ve direnişle karşılaştıkları için geri çekilerek İmil'e yürüdüklerinden bahseder. Onlar İmil'de bir şehir kurmuşlar ve çevrede bulunan Türkler ve diğer kavimlerin katılımıyla sayıları 40 bin haneye ulaşmıştır.¹⁰³ Aynı şekilde Ebu'l-Gazi, onların İmil'e göçüp şehir kurduklarını, ekin ekip orayı abat ettiklerini ve etraftaki aç, zayıf ve fakir kimselerin bu şehre toplanmasıyla sayılarının 40 bin haneye ulaştığını ifade eder.¹⁰⁴

Tüm bu kayıtlardan hareketle Yeh-lü Taşı ve takipçilerinin 1130 yılında Kotun'dan harekete geçtikleri ve kuzeyden Batı Moğolistan'dan geçerek Yenisey Nehri'nin yukarı kısmına doğru gittikleri anlaşılmaktadır. Kırgız saldırısı üzerine biraz daha güneybatıya yönelerek Tarbagatay'da şimdiki Çöçek havalisinde İmil şehrini kurdular. Daha sonra da *Liao shi*'de geçtiği üzere Uygurlardan geçiş izni isteyerek Kaşgar havalisine bir saldırı girişiminde bulundular. İbnü'l-Esir'in bahsettiği el-Aver es-Sinî, Yeh-lü Taşı daha Kotun'dayken batıya yönelik bir saldırı girişimine komuta etmiş olmalıdır. Bu kişi Yeh-lü Taşı'den ayrı olarak hareket etmiş olabileceği gibi onun öncü birliklerinin üst düzey bir generali de olabilir. Doğu Karahanlı hükümdarı karşısında alınan ağır mağlubiyet Taşı'nın muhtemelen İmil'e dönmesine sebep olmuştur. Barthold'a göre, burası İslam hâkimiyetinin dışında kalıyordu. Karahanlıların bu tarafta en kuzeydoğu hudutları Balasagun havalisiydi.¹⁰⁵ Bu noktada muhtemelen Uygurlar hem Kin Hükümeti'nin baskısından hem de Karahanlılar karşısındaki mağlubiyetinden ötürü Taşı'ye ihanet etmiş olabilirler. Nitekim *Jin shi*'de geçen bir kayda göre, Kuça'daki Uygurlar, Yeh-lü Taşı'den yakaladıkları bazı savaşçıları Kin güçlerine teslim ettiler.¹⁰⁶

Bu sırada Yeh-lü Taşı ve takipçileri İmil'de güçlenerek sayıları 40 bin haneye ulaştı. *Liao shi*'ye göre Yeh-lü Taşı 1131 yılında saltanat unvanına *Yen-ch'ing* (iyi şanslar almak) adını verdi. Atalarına, karısına ve kırk dokuz ileri gelenin atalarına onursal unvanlar verdi.¹⁰⁷ Yeh-lü Taşı'nın bu unvanı alması muhtemelen kuzey ve kuzeybatıda bazı başarılar kazandığına işaret etmektedir.¹⁰⁸ Gerçekten sağlam bir şekilde yerleştiği İmil'de bir süre ikamet ettikten sonra onun gücünün ve şöretinin etrafa yayıldığı anlaşılıyor. Bu sırada Taşı, Almalık-Kayalık havalisinde ve Çu vadisindeki Balasagun'a yakın bölgelerde yaşayan göçebeler üzerinde de otoritesini artırmış olmalıdır.¹⁰⁹ Cüzcânî'nin kayıtları bu anlamda dikkat çekicidir. Ona göre;

“Çin ülkelerinden ve Doğu ülkesinden Kayalık ile Balasagun civarında ortaya çıkan Karahıtay kabileleri, Tamgaç hükümdarına yüz çevirip İslam hudutlarını kendilerine mesken ve otlak yaptılar. Selçuklulara tâbi İlig Han'ın torunları olan Afrâsiyâbî meliklere (Karahanlılar) bozkırlar ve meralar için vergi vermeyi kabul ettiler. Sayıları az olduğu için fitne ve fesat çıkarmaksızın sakin durdular. Asayiş ve sükûnet zamanları uzun sürdü; doğumları ve üremeleri fazlaştı. Bunun üzerine itaatsizliğe başladılar. Melik Sencer'in devri sona yaklaştığından isyan çıkardılar”¹¹⁰

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *age*, s. 81-82.

¹⁰² Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 155.

¹⁰³ Cüveynî, *age*, s. 308.

¹⁰⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 46.

¹⁰⁵ Barthold'a göre, Kitanlar batıya iki koldan hareket etmişler, bir kısmı Doğu Türkistan'a yönelip Karahanlılar tarafından mağlup olmuşa da diğer kısım kuzeyden Kırgız havalisine ve nihayetinde İmil'e gelmişlerdir. Barthold, *Four Studies*, s. 101; Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 108-109; Grousset, *age*, s. 193.

¹⁰⁶ *Jin shi*, s. 3/63; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 637.

¹⁰⁷ *Liao shi*, s. 30/357; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 636.

¹⁰⁸ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 621.

¹⁰⁹ Biran, *age*, s. 38.

¹¹⁰ Cüzcânî, *age*, s. 42-43.

Cûzcânî'nin bahsettiği gibi Yeh-lü Taşı, bu sırada Karahanlılara vergi vermeyi kabul etmiş olabilir. Yine daha bu noktada Sultan Sencer ile de temas kurmuş olmaları mümkündür.¹¹¹ Nitekim Cûzcânî, eserinin başka bir kısmında Karahıtayların Sultan Sencer'den Balasagun ve Kabalık hududunda otlak istediklerinden ve Sencer'in izniyle Almalık'ı otlak yaptıklarından bahsetmektedir.¹¹²

Bununla beraber Yeh-lü Taşı'nın Balasagun'a girişi gücünün ve şöhretinin artmasıyla ilgili görünmektedir. Isık Göl'ün batısında yer alan Balasagun'da hüküm süren Doğu Karahanlı hükümdarı İbrahim b. Ahmed, Aşağı İli'deki Karluk ve Aral'ın kuzeyindeki Kanglı boylarının sürekli saldırı ve yağma hareketlerine engel olamıyordu.¹¹³ Gürhan'ın gücünü ve kudretini duyan Doğu Karahanlı hükümdarı elçiler vasıtasıyla yardım çağrısında bulunup Yeh-lü Taşı'yi Balasagun'a davet etti. Göçebelerle anlaşmazlık içinde olan Balasagun hükümdarı, eğer kendisini bu belâdan kurtarırsa şehri Gürhan'a bizzat teslim edeceğini söyledi. Bu fırsattan yararlanarak herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Balasagun'a gelen Yeh-lü Taşı, hiçbir zahmet çekmeden buraya hâkim oldu.¹¹⁴ Taşı, meşru devlet otoritesinin yardımcısı ve koruyucusu olarak Balasagun'a girse de kendisinden istenen vazifeyi yerine getirdikten sonra şehri terk etmedi.¹¹⁵ İbnü'l-Esir'in bahsettiği gibi daha önce Balasagun'a yerleşen 10 bin çadırılık Kitan halkı da muhtemelen bu sırada Taşı'ye katıldılar.¹¹⁶ Yeh-lü Taşı, zayıf ve ihtiyatsız Karahanlı Hükümdarının "*İlig Han*" unvanını, daha düşük derecedeki "*İlig-i Türkmen*" olarak değiştirdi. Bundan sonra çok kısa sürede Doğu Türkistan'ın Yeh-lü Taşı'nın hâkimiyetine girdiği görülmektedir. Yenisey'den Talas'a kadar etraf bölgelere şahneler gönderen Gürhan, halkı refaha kavuşup askerî bakımdan güçlenince Kanglılara boyun eğdirdi. Yine Kaşgar ve Hoten bölgelerine asker gönderip o bölgeleri hâkimiyetine aldı. Eski düşmanları olan Kırgızları cezalandırmak için de kuzeydoğuya asker sevk etti ve Beşbalık'ı aldı.¹¹⁷ Tarım Irmağı'nın kuzeyinde Turfan ve Kuça'da yaşayan Uygurlar da Gürhan'ın hâkimiyetini kabul edip vergiye bağlandılar.¹¹⁸ Böylece merkezi Balasagun şehri olan Karahıtay Devleti kurulmuş oldu.¹¹⁹ *Liao shi*'ye göre, Yeh-lü Taşı, 1133 yılında başkent *Kuz Orda*'yı (Balasagun) kurdu ve saltanat unvanını *K'ang-kuo* (pasifleştirilmiş ülke) olarak değiştirdi.¹²⁰

1134 yılında Yeh-lü Taşı, Kuzey Çin'deki kadim düşmanı Cürcenlerle hesaplaşmak ve Liao'nun ihtişamını yeniden sağlamak için ata topraklarına yönelik bir girişimde bulundu. Taşı, bu yılın üçüncü ayında yine boz bir öküz ve beyaz bir atı cennete kurban ettikten sonra sancak dikilmesini emretti ve etrafına birlikleri topladı. Onlara, "*Büyük Liao hanedanımız zor koşullar altında yükseldi ve atalarımızın faziletleri sayesinde büyük işler başarıldı. Ama onların halefleri zevk ve sefahate düşüp halklarının yönetimini ihmal ettiler. İşyanlar patlak verdi ve imparatorluğumuz yıkıldı. Şimdi geri dönün ve eski ihtişamınızı yeniden kurun. Burası benim ve halkımın yaşayacağı bir ülke değil.*" diye hitap etti. Taşı, daha önce Karahıtay ordusunun başkomutanlığına tayin ettiği Hsiao Wolila komutasında 70 bin atlıdan oluşan ordusunu doğuya doğru harekete geçirdi. Başkomutana şu talimatı verdi: "*Hemen yola çıkın. Liyakati ödüllendirmeye, görevini yapmayanları cezalandırmaya özen gösterin. Şansınızı ve talihsizliğinizi birliklerinizle bilinçli bir şekilde paylaşmaya çalışın. Kamp kurmak için ot ve su bakımından zengin yerleri seçin. Savaşa başlamadan önce düşmanın gücünü öğrenmeye çaba gösterin. Mağlubiyete uğramamak için her zaman dikkatli olun.*"¹²¹ Bunun üzerine ordu harekete geçti ve 10 bin *li*¹²² boyunca ilerledi. Ancak sefer dramatik bir hezimetle sonuçlandı. Birlikler, çok sayıda at ve sığır kaybedip hiçbir şey başaramadan geri dönmek zorunda kaldılar. Askerleri bitkin halde geri döndüklerinde Yeh-lü Taşı içinı çekti ve "*Cennet bana iltifat etmiyor. Bu onun iradesidir.*" dedi.¹²³

Aslında *Liao shi*'nin bu sefere ilişkin verdiği bilgiler birçok soruyu gündeme getirmektedir. Nitekim eğer bu kadar önemli bir seferse neden Taşı'nın kendisi bu sefere bizzat komuta etmedi? Eğer bu kadar büyük bir hezimetse başkomutan Hsiao Wolila bu başarısızlığa rağmen konumunu korumayı nasıl başardı? Bu kadar çok hayvan ve güç kaybı neden Gürhan'ın Tarım havzasındaki otoritesini hiç sarsmadı ve gelecekteki başarılarını

¹¹¹ Biran, *age*, s. 79.

¹¹² Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 94.

¹¹³ Özgüdenli, *agt*, s. 35; Grousset, *age*, s. 193; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 343-344.

¹¹⁴ Cüveynî, *age*, s. 308-309.

¹¹⁵ Köymen, *age*, s. 326.

¹¹⁶ İbnü'l-Esir, *age*, s. 82.

¹¹⁷ Cüveynî, *age*, s. 308-309; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 46; Mustafa Köksal, *Ravzatü's-Safâ ve Habibü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi (1155-1259)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2019, s. 70, 197-198.

¹¹⁸ Cüveynî, *age*, s. 96; Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 76; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 71.

¹¹⁹ Barthold, "Kara-Hıtaylar", s. 274; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 345; Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 109; Barthold, *Four Studies*, s. 102.

¹²⁰ *Liao shi*, s. 30/357; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 621, 638. *Kuz Orda* tabiri için bkz. Enver Konukçu, "Balasagun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 4. Çinli Taoist Keşiş Ch'ang Ch'un, 1221 yılındaki Türkistan seyahatine ilişkin raporlarında Balasagun'un Liao Hanedanı soyundan gelen *Ta-shih Lin-ya*'nın başkenti olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ch'ang Ch'un, *age*, s. 174.

¹²¹ *Liao shi*, s. 30/357; Bretschneider, *age*, s. 216-217; Howorth, *agm*, s. 277-278.

¹²² Muhtemelen çok uzaklara gidildiğini vurgulamak için kullanılmıştır. 10 bin *li* bugünkü değerle yaklaşık 5760 km'dir.

¹²³ *Liao shi*, s. 30/357; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 638.

kesintiye uğratmadı?¹²⁴ Burada Taşı'nın Kin İmparatorluğu'na karşı hiçbir şekilde ciddi bir meydan okumayı amaçlamadığı anlaşılmaktadır. Yeh-lü Taşı, bu kararı verirken muhtemelen vatan hasreti çeken Kitan soydaşlarının baskısı altında kaldı veya daha önce onlara verdiği sözlere sadakat gösterdi. Bu hezimetin ardından Karahitayların Türkistan'ı kalıcı yurtları olarak kabul etmekten başka şansları kalmamıştır. Dolayısıyla gelecekte Karahanlı ve Selçuklarla yaşanacak savaşların ve Büyük Karahitay İmparatorluğu'na gidecek sürecin psikolojik zemini böylece hazırlanmıştır.¹²⁵

Gerçekten de bu başarısızlığa rağmen Taşı'nın gücündeki artış diğer Çin kayıtları tarafından desteklenmektedir. Song komutanına gelen gizli bir mektupta Yeh-lü Taşı'nın artan gücünden faydalanarak Kinlere karşı saldırgan bir politika izlenmesi tavsiye edilmekteydi.¹²⁶ *Liao shi*, başarısız seferin ardından Taşı'nın doğudaki hırslarından vazgeçtiğini ima etmesine rağmen 1137 yılı başlarında ünlü Kin generali Nien Han'a atfedilen bir anıtta Batı Liao ve Kin güçleri arasında mütevazı bir Karahitay zaferiyle sonuçlanan başka bir çatışma kaydedilmiştir. Nien Han, Kin İmparatoru tarafından saldırgan *Linya* birlikleriyle savaşmak için görevlendirildi. Onlarla çölde karşılaştı ve iki ordu üç gün boyunca kesin bir sonuç alamadan savaştı. Sonunda Cürcenler, erzak eksikliği ve dondurucu hava gibi lojistik sorunlar nedeniyle mağlup oldu. Kin saflarında Nien Han'ın yanında bulunan eski Kitanlı bir general de askerleriyle birlikte soydaşlarının safına geçti. Yine bu yılda Songların eline geçen bir Kin mektubunda Yeh-lü Taşı'nın askerî gücünün her geçen gün arttığı bildirilmektedir.¹²⁷

5. Hocend ve Katvan Savaşları

Doğu Karahanlı topraklarını hâkimiyet altına alan Yeh-lü Taşı'nın batıya doğru yeni hedefinin Mâverâünnehir olacağı aşikârdı. Nitekim orada Karlukların sebep olduğu karışıklıklar Mâverâünnehir'e uzanmak için hazır bir sebep teşkil ediyordu.¹²⁸ Bu sırada Karluklar Gürhan tarafından desteklenmiştir.¹²⁹ Dolayısıyla Taşı, bu kez bir siyaset değişikliğiyle göçebelerin tarafını tutmuştur.¹³⁰ Aynı şekilde Kanglı-Kıpçak göçebelerinin de onun nüfuzuna girmesi, Semerkand tahtında bulunan Karahanlı Hakanı Mahmûd b. Muhammed'i fazlasıyla endişelendirmiştir. Herhalde bu nüfuz mücadelesi Gürhan'ı Batı Karahanlı topraklarına girmeye sevk etti.¹³¹ Önce Fergâna'yı ele geçiren Yeh-lü Taşı, ardından Mâverâünnehir üzerine yürüdü.¹³² Hakan Mahmud, Karahitay ordusunu Hocend sınırında karşıladı. Mayıs-Haziran 1137 (Ramazan 531) tarihinde cereyan eden savaşta Gürhan kesin bir zafer kazandı ve mağlubiyete uğrayan Mahmûd Han, Semerkand'a dönmek zorunda kaldı.¹³³ Gürhan'ın bu zaferinden *Liao shi* de bahsetmektedir. Buna göre, daha batıya doğru ilerleyen Yeh-lü Taşı, karşılaştığı tüm düşmanları yendi ve gönüllü olarak teslim olanlarla barışı korudu. Birçok ülkeyi fethetti ve develer, atlar, öküzler, koyunlar ve değerli mallardan oluşan zengin bir ganimet ele geçirdi.¹³⁴ Bu bozgun sebebiyle Semerkand halkı büyük bir dehşete düşüp korkuya kapıldı. Bu korku Buhara'ya ve daha sonra bütün Mâverâünnehir'e yayılmış, bölge halkı başlarına gelecek musibeti beklemeye başlamışlardı. Mahmûd Han, tâbi olduğu Sultan Sencer'e haber gönderip Müslümanların maruz kaldıkları durumu bildirdi ve acil yardım istedi.¹³⁵ Ancak Yeh-lü Taşı, Mâverâünnehir içlerine daha fazla ilerlemedi. Ebu'l-Gazi, Gürhan'ın Andican, Türkistan ve Taşkent'i (Şaş) aldığından bahsetmektedir.¹³⁶ Bu itibarla onun Hocend zaferinden sonra Fergâna'nın merkezi Özkent'te ve Seyhun ötesindeki merkezlerde hâkimiyetini pekiştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Mahmûd Han'ın yardım çağrısı üzerine Sultan Sencer'in derhal sefer hazırlıklarına başladığı görülmektedir.¹³⁷ Aslında Sultan'ın, Karahitayların batıya doğru yayılmalarını en başından beri büyük bir dikkatle takip ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁸ Ancak Sultan Sencer 1138 yılında Mâverâünnehir'e değil doğrudan Harezmi üzerine yürüdü. Sultan, herhalde bu sırada Gürhan'ın geri döndüğünü öğrenmiş ve muhtemel bir Mâverâünnehir seferinde arkasını güvenceye almak için Harezmi seferini tertip etmek zorunda kalmıştır.¹³⁹ Nitekim asi Harezmi valisi Atsız'ın cezalandırılıp itaat altına alınması, Sultan açısından daha büyük bir önem arz ediyordu. Bu itibarla Harezmişah Atsız, Hezâresb savaşında mağlup edildiyse de oğlunun idamından ötürü tekrar

¹²⁴ Biran, *age*, s. 40.

¹²⁵ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 624.

¹²⁶ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 638; Biran, *age*, s. 40.

¹²⁷ Biran, *age*, s. 40-41; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 638n.

¹²⁸ Hunkan, *age*, s. 345; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmişahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 53.

¹²⁹ Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 109.

¹³⁰ Köymen, *age*, s. 327.

¹³¹ Özgüdenli, *agt*, s. 38.

¹³² Cüveynî, *age*, s. 309; Köksal, *Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi*, s. 70, 197-198.

¹³³ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83.

¹³⁴ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 638.

¹³⁵ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 345.

¹³⁶ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 47.

¹³⁷ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83.

¹³⁸ Köymen, *age*, s. 327.

¹³⁹ Özgüdenli, *agt*, s. 40.

toparlanıp isyanını büyüterek Buhara'yı zapt ve tahrip etti. Ancak 1141 yılında yeminler edip Sultan Sencer'in yüksek hâkimiyetine görünürde boyun eğmek zorunda kaldı.¹⁴⁰ Bu noktada İbnü'l-Esir ve diğer bazı kaynaklar Harezmsah Atsız'ın Gürhan ile irtibat kurduğunu ve onu Mâverâünnehir'e saldırmak için kıskırttığını iddia etmektedirler.¹⁴¹ Esasen Atsız'ın oğullarının Sencer tarafından öldürülmüş olması, onun Buhara'ya saldırdığı esnada Gürhan ile temas kurmuş olabileceği ve Katvan savaşıdan sonraki harekât tarzı bu iddiayı desteklese de kesinliği yoktur.¹⁴²

Bu sırada Mâverâünnehir'de Karlukların başlıca müsebbibi olduğu iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır.¹⁴³ Daha önce Balasagun'da görüldüğü üzere burada da göçebelerin kontrol edilmesi noktasında büyük sorunlar baş göstermişti. Herhalde Hocend mağlubiyetinden sonra Mahmûd Han'ın prestij kaybı da bunda önemli bir rol oynamıştır. Bu esnada Semerkandlı Seyyid-i Ecel namında bir Karahanlı emiri de Karahıtaylara iltica etmiştir.¹⁴⁴

Neticede Sultan Sencer, Mâverâünnehir seferine ancak 1141 yılında çıkabilmiştir. Sultan, kendisine tâbi olan hükümdarlara mektuplar gönderip sefere katılmalarını istedi. Horasan, Sicistan, Gur, Gazne ve Mâzenderan hâkimleri davete iştirak ettiler. Rivayete göre, Sultan Sencer'in emrinde 100 binden fazla süvari toplandı. Ordunun teftişi ve hazırlıkları altı ay sürdü.¹⁴⁵ Sencer, adeta ayrı bir ordu teşkil edecek miktarda din adamını da beraberinde götürdü. Bu durum, Sultan'ın Karahıtaylara karşı savaşına bir cihad rengi vermek istediğini göstermektedir.¹⁴⁶ Temmuz 1141 (H. Zilhicce 535) tarihinde Mâverâünnehir'e hareket eden Sultan Sencer, Semerkand'a varınca Karahanlı Mahmûd Han, emrindeki Karlukları sultana şikâyet etti. Semerkand civarına yayılmış olan Karlukların nüfusu ve sürülerinin miktarı gittikçe artmış ve onların gücünden korkulmaya başlanmıştı.¹⁴⁷ Bunun üzerine Sultan Sencer, Karlukları tedib hareketine girişti ve onların Semerkand'dan sürülmelerini emretti. Selçuklu komutanları Karlukların üzerine yürüyüp onları otlaklarında sıkıştırdılar, kadınlarını ve çocuklarını esir aldılar. Karluklar yerlerinde kalmak ve sultanın teveccühünü kazanmak için her ne kadar 5 bin deve, 5 bin at ve 50 bin koyun vermeyi teklif ettilerse de kabul edilmedi.¹⁴⁸ Bunun üzerine Karluklar, Karahıtaylara iltica edip Sultan'a verecekleri hediyeleri Gürhan'a sundular. Ayrıca Gürhan'a Selçuklu ordusunun eskisi gibi güçlü olmadığını, hazinesinin zayıf olup askerleri arasında ihtilaf bulunduğunu ve eğer onunla savaşarsa kesinlikle galip olacağını telkin ettiler.¹⁴⁹

Karluklar'ı himaye etmeyi kabul eden Yeh-lü Taşı, Sultan Sencer'e mektup yazıp onları affetmesi ve takibattan vazgeçilmesi hususunda şefaet istedi. Ancak mektubu alan Sencer, asi tebaasını himayesine alan Gürhan'ın talebini kendi hâkimiyet haklarına bir müdahale olarak telakki etti. Sultan buna sert ve tehditkâr bir mektupla cevap verdi. Sencer, Gürhan'ı Müslüman olmaya davet edip aksi halde askerinin çokluğundan, ordusunun harp kabiliyetinden, silahlarının envaından ve askerlerinin bir kılı bile oklarıyla ikiye yarabildiklerinden mübalağalı bir övgüyle bahsederek tehdit etti. Diplomatik üslubun dışına çıkan bu mektubun gönderilmesine Nizamülmülk'ün torunu ve Sultan'ın veziri olan Nasıreddin Tahir muhalefet ettiyse de buna rağmen mektup gönderildi. Mektup okununca Gürhan, elçinin sakalının yolunmasını emretti ve eline bir iğne verip sakalının bir kılını ikiye ayırmasını istedi. Elçi bunu yapamayınca Gürhan, "Sen bir iğneyle bile bunu yapmaktan acizsin diğerleri okla bir kılı nasıl ikiye ayırabilir?" dedi. Bundan başka herhangi bir cevap vermek lüzumunu görmeyen Gürhan, sefer hazırlıklarına başladı.¹⁵⁰

Gürhan'ın ordusu Kitan, Çin, Türk ve diğer kavimlerden müteşekkildi.¹⁵¹ Orduların mevcudu hakkında kaynaklarda muhtelif sayılar zikredilmektedir. Buna göre, İslam kaynaklarından bazıları 1/3 oranında Selçuklu ordusunu 100 bin, Karahıtay ordusunu ise 300 bin kişi civarında olarak belirtirken¹⁵² bir kısmı da 1/10 oranında

¹⁴⁰ Köymen, *age*, s. 311-323.

¹⁴¹ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 376; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, C. II, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977.50; Ömerî, *age*, s. 265.

¹⁴² Kafesoğlu bu rivayetin asılsız olduğu kanaatindedir. Bkz. Kafesoğlu, *age*, s. 54.

¹⁴³ Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 172.

¹⁴⁴ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'ut-Tevârih-i Haseni İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, s. 214; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51; Özgüdenli, *agt*, s. 41.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83.

¹⁴⁶ *Age*, s. 80; Köymen, *age*, s. 327.

¹⁴⁷ Şadrüddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn 'Ali el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 65; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kivameddin Burslan, TTK Yayınları, İstanbul 1943, s. 248; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 48.

¹⁴⁸ Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 49; Bündârî, *age*, s. 248; Hüseyinî, *age*, s. 65; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudür ve Âyet-üs-Sürür*, C. I, çev. Ahmet Ateş, TTK Yay., Ankara 1999, s. 168; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, s. 173.

¹⁴⁹ Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 49; Bündârî, *age*, s. 249; Hüseyinî, *age*, s. 65.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 49-50; Köymen, *age*, s. 329; Kafesoğlu, *age*, s. 54.

¹⁵¹ İbnü'l-Esir, *age*, s. 83.

¹⁵² İbnü'l-Esir, *age*, s. 80, 83; Ebu'l-Ferec, *age*, s. 376. Hüseyin el-Yezdi de Selçuklu ordusunun 100 bin, Karahıtay ordusunun ağaç yaprakları ve yıldızlar adedince olduğunu zikreder. Bkz. Muhammed el-Hüseyinî el-Yezdi, *Selçukluların Hikâyesi*, çev. Mehmet Çalışkan, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 105.

Selçuklu ordusunu 70 bin, Karahitay ordusunu ise 700 bin kişi olarak zikrederler.¹⁵³ En değerli sayıyı veren Hasan Yezdî, Karahitay ordusunu teşkil eden birlikleri, komutanlarıyla birlikte zikrederek toplamda 152 binin üzerinde bir sayıya ulaşmaktadır.¹⁵⁴ Aynı şekilde Râvendî de kum ve karınca miktarına benzettiği Karahitay ordusunun 100 bin civarında olduğunu ve ayrıca Karlukların 30-40 bin kişilik bir kuvvetle destek verdiğini nakletmektedir.¹⁵⁵ Reşidüddin, Karluk kuvvetlerinin 50 bin kişi olduğunu zikreder.¹⁵⁶ *Liao shi*, Selçuklu ordusunun 100 bin kişi olduğu hususunda İslam kaynaklarıyla hemfikirdir. Ancak aynı kaynak Karahitay ordusunun 2500 kişilik sağ ve sol kanatlarından bahsetmekle birlikte merkez ordusunun miktarını belirtmemektedir.¹⁵⁷

İki ordu 9 Eylül 1141 (H. 5 Safer 536) tarihinde Semerkand'ın 25-30 km kuzeydoğusundaki Katvan bozkırında karşılaştı.¹⁵⁸ Selçuklu ordusunun merkezine Sultan Sencer, sağ kanadına Emir Kamâc, sol kanadına ise Sicistan hâkimi Ebu'l-Fazl Nasr komuta etti.¹⁵⁹ Karahitay ordusunun merkezinde de Gürhan bulunuyor, sağ kanadına Hsiao Walila ile Yeh-lü Sung Shan, sol kanadına ise Hsiao La-a-bu ile Yeh-lü Mu-sie komuta ediyordu.¹⁶⁰ *Liao shi*'ye göre, iki ordu birbirine yaklaştığında Yeh-lü Taşı birliklerine şu şekilde hitap etti: "Önümüzde çok kalabalık bir ordu görüyoruz ancak becerikli bir komutana ihtiyaçları vardır. Önden saldırıya uğradıklarında arka saflar imdada yetişemez. Bu sebeple ordumuzun zafere ulaşacağına şüphe yoktur."¹⁶¹

Gürhan, savaşı ordusunun yapısına en uygun arazide rakibine kabullendirmekle daha başlangıçta stratejik bir üstünlük sağlamıştır. Nitekim Selçuklu ordusunun muharebenin sonuna kadar bu strateji hatasını telafi etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁶² Karahitay ordusu sağ, sol ve merkezden aynı anda hücum ederek Selçuklu ordusunu kuşattı.¹⁶³ Etrafı sarılan Selçuklu kuvvetleri Dargam vadisine sığınmak zorunda kaldılar.¹⁶⁴ Bu durumda Selçuklu ordusunun harp düzeninin tamamen bozulduğu anlaşılmaktadır. Karahitay saflarında en şiddetli mücadeleyi Karluklar vermiş, Selçuklu saflarında ise Sicistan hâkimi büyük bir direniş göstermiştir.¹⁶⁵ Neticede Sultan Sencer'in otağının etrafı Karahitay birliklerince kuşatılmış, ileriye veya geriye gidecek bir yol kalmamıştı. Sultan 300-400 kadar zırhlı muhafız kuvvetiyle kuşatmayı yarmak için düşman saflarına daldı. Yanında sadece 10-15 kadar süvari kaldığı halde kaçmayı başarabildi. Sultan, çöle doğru yönelip bir Türkmen kılavuz bularak Belh taraflarına çekildi ve neticede Tirmiz hisarına sığındı.¹⁶⁶ Hüseyinî'ye göre, yollar kapalı olduğu için Sultan Sencer, Gürhan'ın yanından geçmeye mecbur oldu. Gürhan, onu tanıdı ama ses çıkarmadı. "Kaçanın yolunu kesmek onu ümitsiz bir muharebeye mecbur bırakır. Hayatından ümit kesen bir adam ise artık akıbetini hiç düşünmez ve yeis ile yaptığı fedakârlıkla çok kere zafere nail olur." dedi.¹⁶⁷

Gürhan'ın ağırlıklı olarak bozkır göçebelerine dayanan ordusu Selçuklu ordusunu çok ağır bir mağlubiyete uğrattı. Barthold, Karahitay ordusunun başarısını o zamana kadar Orta Asya'da bilinmeyen, özellikle süvarilerde yeni bir askerî taktiğin kullanılmış olmasına bağlamaktadır.¹⁶⁸ Bazı kaynaklar ise Sencer'in yenilgisini ordusundaki fikir ayrılıklarına ve muhalefete dayandırmaktadır.¹⁶⁹ Bununla birlikte savaş çok kanlı geçmiş ve Selçuklu kaynakları Katvan savaşını kıyamet gününe benzetmiştir.¹⁷⁰ İbnü'l-Esir, İslam tarihinde o zamana kadar bundan daha büyük ve daha fazla insanın öldüğü bir savaş olmadığını nakletmekte ve Dargam vadisinin 10 bin yaralı ve ölüyle dolu olduğunu haber vermektedir.¹⁷¹ Aynı şekilde *Liao shi*, ölü bedenlerin 10 *li* (yaklaşık 5 km)'lik bir alanı kapladığını belirtir.¹⁷² Bazı kaynaklar Selçuklu ordusunun kayıplarını aralarında birkaç bini

¹⁵³ Bündârî, *age*, s. 249; Hüseyinî, *age*, s. 65; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 50. Ömerî, Karahitay ordusunun 400 bin kişi olduğunu zikreder. Bkz. Ömerî, *age*, s. 267; Reşidüddin, Selçuklu ordusunun sayısını 70 bin olarak verir. Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, s. 173.

¹⁵⁴ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım*, s. 215.

¹⁵⁵ Râvendî, *age*, s. 168; Ayrıca bkz. Muhammed Şebankâreî, "Selçuklular" çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, Yaz 2009, S. IV, s. 151.

¹⁵⁶ Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, s. 174.

¹⁵⁷ *Liao shi*, s. 30/356.

¹⁵⁸ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım*, s. 214; Hüseyinî, *age*, s. 66; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51; İçer, *Târîh-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi*, s. 18.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84.

¹⁶⁰ Bretschneider, *age*, s. 215.

¹⁶¹ *Age*, s. 215.

¹⁶² Özgüdenli, *agt*, s. 62.

¹⁶³ Bretschneider, *age*, s. 215.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84; Hüseyinî, *age*, s. 66.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84; Râvendî, *age*, s. 170.

¹⁶⁶ Râvendî, *age*, s. 168-169; Bündârî, *age*, s. 250; Ayşe Gül Fidan, *Hâce İmâm Zahiru'd-Dîn Nişâbüri'nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015, s. 101; Şebankâreî, *agm*, s. 151; Ebu'l-Ferec, *age*, s. 376; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51; *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 80; Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, s. 174.

¹⁶⁷ Hüseyinî, *age*, s. 66; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51-52.

¹⁶⁸ Barthold, "Kara-Hıtaılar", s. 274.

¹⁶⁹ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 360; Hüseyinî, *age*, s. 65; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51.

¹⁷⁰ Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51.

¹⁷¹ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84.

¹⁷² Bretschneider, *age*, s. 215.

emirlerden, mevki sahiplerinden ve din adamlarından olmak üzere yaklaşık 30 bin kişi olduğunu belirtirken bir kısmı da mübalağalı olarak 100 bin sayısını verir.¹⁷³ Sultan Sencer pek çok askerini kaybettiği gibi büyük emirler de esir düştü. Sicistan hâkimi Ebû'l-Fazl, Emir Kamac ve Sultan Sencer'in karısı Terken Hatun esirler arasındaydı.¹⁷⁴ Kaynaklar bu esaretin bir yıl kadar sürdüğünü ve taraflar arasında yapılan müzakerelerin akabinde fide karşılığı serbest bırakıldıklarını belirtmektedir. Selçuklular, Terken Hatun için 500 bin dinar, Emir Kamac için 100 bin dinar fide verdi. Gürhan, Sicistan meliki Ebû'l-Fazl'ı hiçbir şey almadan serbest bıraktı.¹⁷⁵ Bunun sebebini soran beylerine, “Onun ülkesi bizim ülkemize yakındır. Yiğit ve kindar oğulları vardır. Eğer biz bunları incitirsek bizim ülkemizi vururlar. Daima düşmanlık edip üstümüze yürürler.” dedi.¹⁷⁶

Liao shi'ye göre, Yeh-lü Taşı, savaştan sonra ordusuyla Semerkand'a geldi ve burada 90 gün dinlendi. Bu sırada Müslümanların hükümdarı teslim olup ona haraç sunmaya geldi.¹⁷⁷ Bu kişi Katvan savaşından önce Sencer tarafından Karahanlı tahtına çıkarılan III. Tamgaç İbrahim Han olmalıdır.¹⁷⁸ O, savaş meydanından kurtulmayı başarmış ancak muhtemelen başkenti Semerkand'ın istilası üzerine Gürhan'a itaat arz etmiştir. İlginç bir şekilde Gürhan ona tahtını yeniden bağışladı.¹⁷⁹ *Liao shi*, daha sonra Taşı'nın batıda *Ki-rh-man*'a kadar ilerlediğini, sivil ve askerî bütün subaylarının toplandığını ve orada imparator ilan edildiğini belirtir.¹⁸⁰ Burası Semerkand ile Buhara arasındaki Kermineye kasabasıdır.¹⁸¹ Dolayısıyla Taşı'nın Kermineye'de zaferini kutlayıp Mâverâünnehir'de yeniden teşkilatlandığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra Karahitay ordusu Buhara'ya yürüdü. Gürhan, Alp Tegin isimli birini Buhara'ya vali olarak atadı. Onun ilk icraatı daha önce Harezmsah tarafından tahrip edilen şehir surlarını onarmak oldu. Gürhan, Semerkand'da olduğu gibi burada da eski yönetimi muhafaza yoluna gitti. Buhara'da *Âl-i Burhan* ailesinden *sadrların* hâkimiyeti ve dini otoritesi Gürhan tarafından onaylandı. Savaşta ölen Buhara *sadri* Hüsameddin b. Abdulaziz'in yerine Ahmed b. Abdulaziz getirildi. Vali Alp Tegin'in her durumda *sadrın* talimatlarına başvurma zorunluluğu vardı.¹⁸²

Böylece Mâverâünnehir'i hâkimiyetine alan Gürhan, bundan sonra Harezmsah'a yöneldi. Harezmsah Atsız, Sultan Sencer'in Katvan savaşındaki mağlubiyetinden faydalanarak Horasan'ı istila etmiş, Merv ve Nişabur'u yağmalamıştı.¹⁸³ Gürhan, Harezmsah'ın güçlenmesini engellemek istemiş olabilir. Muhtemelen 1142 yılının ortalarına doğru Gürhan, önde gelen komutanlarından Erbüz'ü Harezmsah üzerine gönderdi. Karahitay ordusu Ceyhun Nehri'ni geçince Harezmsah Atsız ordusunu hazırlayıp onları karşılamaya çıktysa da hastalanarak geri döndü. Atsız, komutanlarının idaresinde bir ordu gönderdi. Karahitaylar, Harezmsah ordusunu mağlup edip bazı komutanlarını esir aldılar. Karahitay ordusu Harezmsah şehirlerini yağmalayıp tahrip etti. Neticede Atsız, senelik 30 bin dinar haraç ödemeyi kabul ederek itaat arz etti. Erbüz barış yaparak geri döndü.¹⁸⁴

6. Yeh-lü Taşı'nın Ölümü ve Kişiliği

Cüveynî, Erbüz'ün dönüşünden kısa bir süre sonra Gürhan'ın öldüğünü belirtir.¹⁸⁵ İbnü'l-Esir, onun ölümünü 1143 yılının başlarına (H. 538 yılı Recep ayı) tarihlemektedir.¹⁸⁶ Bu tarih Çin kayıtlarıyla da örtüşmektedir. *Liao shi*'ye göre Taşı, *K'ang-kuo* saltanat döneminin onuncu yılında öldü. Tapınak unvanı *Tetsung*'du ve hükümdarlığı yirmi yıl sürmüştü.¹⁸⁷ Yeh-lü Taşı, inkıza uğrayan Kitan Devleti'nin adeta küllerinden batıda yeni bir devlet kurmuştu. O, Orta Asya bozkırlarının Türk ve Moğol göçebeleri üzerinde karizmatik bir etkiye sahipti. Yeh-lü Taşı, çok kısa bir süre içinde birçok küçük Türk topluluğunu birleştirip kaynaştırarak Orta Asya'ya hâkim yarı göçebe bir hükümdarlık kurmayı başardı.¹⁸⁸ Karahitay İmparatorluğu, merkezi Balasagun olmak üzere doğuda Çin sınırlarından batıda Aral Gölü'ne kadar uzanıyordu.¹⁸⁹ Batıda Harezmsah vergiye bağlanmakla birlikte doğrudan ülke sınırlarına dâhil değildi. Batı sınırlarını Ceyhun Nehri, güney sınırlarını Belh, Tirmiz ve Hoten şehirleri, doğu sınırlarını Uygurlar dâhil olmak üzere Tangut Devleti,

¹⁷³ Fidan, *Hâce İmâm Zahiru'd-Dîn Nişâbüri'nin Selçuknâme'si*, s. 101; Şebankârei, *agm*, s. 151; Hüseyinî el-Yezdi, *age*, s. 106; Râvendî, *age*, s. 168; İbnü'l-Esir, *age*, s. 80; Ebu'l-Ferec, *age*, s. 376; Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, s. 174.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84; Cüzcânî, *age*, s. 43; Hamdullah Müstevfî, *age*, s. 360; Ömerî, *age*, s. 265; Hüseyinî, *age*, s.65; Fidan, *Hâce İmâm Zahiru'd-Dîn Nişâbüri'nin Selçuknâme'si*, s. 101; Ebu'l-Ferec, *age*, s. 376; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 51; Şebankârei, *agm*, s. 152; Râvendî, *age*, s. 170.

¹⁷⁵ Bündârî, *age*, s. 249; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 52; Hüseyinî, *age*, s. 66.

¹⁷⁶ Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 52.

¹⁷⁷ *Liao shi*, s. 30/356.

¹⁷⁸ Özkuzgüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, s. 214.

¹⁷⁹ Özgüdenli, *agt*, s. 76-77.

¹⁸⁰ *Liao shi*, s. 30/356; Bretschneider, *age*, s. 215-217.

¹⁸¹ *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 375; Bretschneider, *age*, s. 216n.

¹⁸² Nizâmî Arûzi Semerkandî, *Çehâr Makâle*, çev. Esin Eren Soysal, Demavend Yayınları, İstanbul 2016, s. 36; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 641; Özgüdenli, *agt*, s. 77-78.

¹⁸³ Hüseyinî, *age*, s. 67; Fidan, *Hâce İmâm Zahiru'd-Dîn Nişâbüri'nin Selçuknâme'si*, s. 101; Şebankârei, *agm*, s. 152; Ömerî, *age*, s. 265.

¹⁸⁴ Cüveynî, *age*, s. 309; Ömerî, *age*, s. 295; Köksal, *Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısmının Tercümesi*, s. 75; Hamdullah Müstevfî, *age*, s. 387; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 47.

¹⁸⁵ Cüveynî, *age*, s. 309.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esir, *age*, s. 84; Azimî de onun ölümü hakkında aynı tarihi vermektedir. Bkz. *Azimî Tarihi*, s. 82.

¹⁸⁷ *Liao shi*, s. 30/357; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 642; Bretschneider, *age*, s. 217.

¹⁸⁸ Franke, *agm*, s. 550; Howorth, *agm*, s. 280.

¹⁸⁹ Franke, *agm*, s. 551.

kuzey sınırlarını ise herhalde Naymanlar teşkil ediyordu.¹⁹⁰ Karahanlılar Mâverâünnehir ve Kaşgar'da vassal statüde varlıklarını devam ettirdiler.¹⁹¹ Doğuda Uygurları da yine eski sülaleler idare etti. Gürhan'a itaat etmek, vergi vermekten ibaretti. Özerk bölgeleri idare eden meliklerin karargâhında Gürhan'ın bir temsilcisi bulunuyordu.¹⁹²

İslam kaynakları genellikle Karahıtayların “*kâfir ve puperest*” kimliğine vurgu yapmakla birlikte Gürhan'ın kişiliğinden ve meziyetlerinden övgüyle bahsetmektedirler. İbnü'l-Esir'e göre Gürhan, Maniheizm dinini savunuyordu. Güzel ve yakışıklı bir kimse olup Çin ipeğinden başka bir elbise giymez ve halkının hükümdarlık geleneklerine uygun olarak yüzünü örterdi. Yine ona göre, Gürhan, tebaası üzerinde büyük bir otorite ve heybete sahipti. Ordu birlikleri arasında da sıkı bir disiplin hâkimdi. Gürhan, kendisine karşı herhangi bir isyana kalkışmasınlar diye kısa seferler dışında hiçbir askerine 100 atlıdan daha fazlasına komuta etme yetkisi vermezdi. Emirler bir yeri zapt edince halka zulmederler diyerek hiçbir komutanını herhangi bir yere saldırmaya ya da istila etmeye teşvik etmeyip aksine onlara kendi arazileri üzerinden iktâlar dağıtırdı. Karahıtay idaresi hâkim oldukları şehirlerin halkına hiçbir zarar vermeyip her belde veya köyden sadece birer dinar vergi alıyordu. Gürhan'a itaat eden hükümdarlar vassallık alâmeti olarak bellerine gümüş bir levha bağlarlardı. Gürhan, adamlarına zulmü ve sarhoşluğu yasaklayıp zalimleri ve sarhoşları cezalandırırdı. Ancak zinaya engel olmaz ve onu kötü bir eylem olarak değerlendirmezdi.¹⁹³

Türk-Moğol bozkır geleneğini takip eden Karahıtay idaresi, tebaalarına tam bir dini özgürlük sağladı.¹⁹⁴ Bündârî, daha Katvan savaşıdan önce hâkimiyeti Çin sınırlarına kadar uzanan Gürhan'dan ülkesi geniş, idaresi düzgün, silah-teçhizatı mükemmel, ordusu ve halkı kalabalık bir hükümdar olarak bahsetmektedir.¹⁹⁵ Cûzcânî'ye göre, Karahıtayların ilk hükümdarları âdil, insaflı ve yürekliydiler. Müslümanlara tazim ve âlimlere saygı gösterirlerdi. Hiçbir yaratılmışı zulüm ve eziyeti caiz görmezlerdi.¹⁹⁶ Hasan Yezdî de Gürhan'ın çok azimli ve güçlü düşüncelere sahip bir hükümdar olduğunu, ayrıca çok âdil, siyasette mahir ve becerikli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Türkistan'ın çoğu beldeleri ve kabileleri ona boyun eğip emirlerini yerine getirmiş, hatta Mâverâünnehir beldelerinden ona mektuplar yazıp onu çağırışlardı.¹⁹⁷ Gaffarî'ye göre, o çok âdil ve iyi ahlâklı olduğu için zamanla kabileler onun etrafında toplanmıştı.¹⁹⁸ Benzer şekilde Reşidüddin Fazlullah, bir devlet kurucusu olarak Gürhan'ın iyi bir stratejist, zeki ve son derece yetenekli bir adam olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹ Aynı şekilde Ebü'l-Gazi, onun akıllı ve bilgili bir adam olduğunu, şan ve şöretinin etrafa yayıldığını ifade eder.²⁰⁰ Gürhan'ın adaletinden övgüyle bahseden bir diğer müellif Nizâmî Arûzî'dir. Ona göre, Gürhan'ın Buhara'ya vali olarak tayin ettiği Alp Tegin, halka zulmetmeye başlayınca Buhara halkı Gürhan'a mektup yazıp valinin durumundan yakındılar. Bunun üzerine Gürhan, valiye bir mektup yazarak onu bu zorba davranışlardan derhal men etti.²⁰¹

Güçlü ve kudretli Selçuklu İmparatorluğu'nun Katvan Savaşı'nda Karahıtay ordusu karşısındaki mağlubiyeti çağdaşları üzerinde de çok büyük bir etki bırakmıştır. Bu olay hakkındaki müphem bir haber, o zamanlar Filistin ve el-Cezire'nin kuzey kısmında Müslümanlarla savaşan Haçlılara kadar ulaştı. Ortaçağ Hıristiyan dünyasında Gürhan'ın sağlam kişiliği etrafında kapsamlı bir hikâye örüldü. Freising Piskoposu Otto'nun *Chronicon*'unda yer alan efsaneye göre, 1145 yılında Suriyeli Gabula Piskoposu, Kutsal topraklardaki Hıristiyanlara karşı Müslüman ilerleyişinin tehdidine karşı yardım istemek için Papa III. Eugene ile görüştü. O, Papalığa, Pers ve Ermenistan'ın ötesinde doğudan Prester John adında Nesturi Hıristiyan bir rahip-kralın, komutanları *Saniard* kardeşler olan Medlere ve Perslere saldırıp onları yendiğini anlattı. Rahip John daha sonra Filistin'deki dindaşlarını kurtarmak için Mezopotamya'ya kadar ilerlediyse de sonunda doğuya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bu rapor Haçlılar arasında ciddi bir heyecan uyandırdı. Prester John'un Hıristiyan Krallığı'nın doğudan Müslümanlara saldırıp kutsal yerlerin kurtarılmasına yardım edeceği şeklindeki efsanevi haberler Haçlılar arasında giderek yaygınlık kazandı.²⁰²

¹⁹⁰ Barthold, “Kara-Hıtaylar”, s. 274.

¹⁹¹ Barthold, *Four Studies*, s. 103.

¹⁹² Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 111.

¹⁹³ İbnü'l-Esir, *age*, s. 82-84; ayrıca bkz. Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 52.

¹⁹⁴ Lane, *agm*, s. 149.

¹⁹⁵ Bündârî, *age*, s. 249.

¹⁹⁶ Cûzcânî, *age*, s. 44.

¹⁹⁷ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, s. 214.

¹⁹⁸ İçer, *Tarih-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi*, s. 18.

¹⁹⁹ Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 155.

²⁰⁰ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 47.

²⁰¹ Nizâmî Arûzî *age*, s. 36.

²⁰² Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 109; Wittfogel, Shêng, *age*, s. 639; Istvan Vasary, “Qara Ketây”, <https://www.iranicaonline.org/articles/qara-ketay>, 23.01.2024, sa. 13:55; Ayrıca bkz. Abdullah Mesut Ağır, “Orta Çağ Seyyahlarının Kayıtlarında Presbyter John ve Efsanenin Asya ve Afrika'daki Temelleri”, *History Studies*, Vol. 9, Issue 2, June 2017, p. 27-46.

Yeh-lü Taşı'nın kullandığı “Gürhan” unvanı Türkçe *gür* kelimesiyle *han* unvanından oluşmaktadır. İslam kaynakları genellikle bunun “*hân-ı hânân*” (hanlar hanı) manasına geldiğini ifade ederler.²⁰³ Bu unvan bazı kaynaklarda “*Orhan, Athan, Uzhan, İlhan ve Özhan*” şeklinde de kaydedilmiştir.²⁰⁴ İbnü'l-Esir, ise bu unvanı “*Kû-Han*” olarak kaydeder. Ona göre, “*Kû*”, Çince olup onların en büyük hükümdarlarına verilen bir unvandır. “*Han*” ise Türk hükümdarlarının lakabı olup “hükümdarların en büyüğü” manasındadır.²⁰⁵ *Gürhan* kelimesinin Liao İmparatorluğu'nun aile ismi *Yeh-lü*'nün tercümesi olabileceğini ifade edenler varsa da bunun Orhun yazıtlarında geçen *kül* (muhkem, sabit kişi) veya *kür* (yiğit, sarsılmaz, yürekli) kelimesiyle *han* kelimesinden yapılmış Türkçe bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁶

Karahıtay idaresinin en belirgin özelliği, göçebelere meydana gelen bir Kitan azınlığının, tarımsal ve ticarî kültüre sahip Orta Asya üzerinde kurmayı başardığı hâkimiyettir. Kitanlar, Semerkand gibi önemli şehirlerin bulunduğu bir yörede bulunmalarına rağmen, çadırlarda yaşamayı tercih ediyorlardı. Ancak tarımın önemini kavrayan Kitanlar, tahıl, şarap, meyve ve pamuk üretimine önem veriyor; at, koyun ve deve yetiştirmek gibi hayvancılık işleri ise imparatorluğun bozkır alanlarında yapılıyordu. Öte yandan yerel siyasal sistemlere ve adetlere dokunulmamıştır. Karahıtay İmparatorluğu'nu meydana getiren çeşitli ülkeleri bir hükümette birleştirme çabalarının olmaması, değişik etnik grup ve uygarlıklar üzerinde yumuşak bir hükümlerlik olarak tanımlayabileceğimiz kendine özgü ayrı bir idare sistemi olarak betimlenebilir. Yeh-lü Taşı ve etrafındakiler Liao İmparatorluğu'nun bazı kültürel özelliklerini devam ettirdiler. Karahıtay paraları Çin usulünde basılmaya devam ettiği gibi Budizm de Orta Asya kültür ortamı içerisinde bile Kitanların en önemli inancı olmayı sürdürdü. Karahıtay yöneticileri diğer dinlere karşı da toleranslı davranmayı sürdürdüler.²⁰⁷ Yeh-lü Taşı'nın ölümünden sonra eşi Tabuyan (*Kan-t'ien* 1144-1150) ülkede hükümdarlık etti. Sonra yerine oğlu Yeh-lü İ-lieh geçti (1151-1163). İ-lieh'ye kız kardeşi Pusuwan (*Ch'eng-t'ien*) halef oldu (1164-1177). Sonra da İ-lieh'in oğlu Chih-lu-ku (1178-1211) başa geçti. Karahıtay iktidarı toplamda 88 yıl boyunca devam etti.²⁰⁸

SONUÇ

Yeh-lü Taşı'nın hayatının ilk kısmı hakkında Çin kaynaklarında daha ayrıntılı bilgiler bulunurken onun Türkistan'a göçü ve sonrasındaki kariyeri hakkında İslam kaynakları daha açık ve kıymetli bilgiler vermektedir. Liao Hanedanı'nın resmî tarihi olan *Liao shi*'nin 30. bölümü doğrudan Karahıtaylar'a hasredilmiştir. İslam kaynaklarından ise İbnü'l-Esir, Cüzcânî ve Cüveynî'nin eserleri bu hususta birinci dereceden önemlidir. Çin ve İslam kaynakları arasındaki kronolojik farklılık konuyla ilgili önem arz eden Sultan Sencer'in mektubu ve *Jin shi* ile *Song Shi* gibi ikincil kaynakların kullanılması neticesinde tutarlı bir sonuca ulaşabilmektedir. Her iki kaynak grubu birlikte değerlendirildiğinde Yeh-lü Taşı'nın hayatı anlamlı ve ayrıntılı bir bütünlük arz eden anlatı haline gelebilmektedir.

Yeh-lü Taşı, Kuzey Çin'de hüküm süren Kitan Liao Hanedanı'nın bir mensubu olarak gençlik döneminde çok iyi bir prenslik eğitimi almış, geleneksel Çin sınavlarından üst düzey bir başarı elde etmiştir. O, binicilik ve okçuluk gibi askerî sanatlarda maharetli olmanın yanı sıra Çin kültür ve edebiyatına vâkıf olup üstün bir hitabet yeteneğine sahiptir. Taşı, idarî ve askerî bir vali olarak başladığı kariyerinin ilk yıllarında çökmekte olan Liao Hanedanı'nı kurtarmak için elinden geleni yapmış bir devlet adamıdır. Bu amaçla Liao İmparatoru'na karşı düzenlenen bir darbeye öncülük etmiş ancak daha sonra şahsi emellerinden ziyade devletin geleceğini düşünerek meşru hükümdarın yanında yer almayı tercih etmiştir. Taşı, güneydeki Song Hanedanlığı'na karşı başarıyla mücadele etmiştir. Kuzeydeki düşman Cürçenlerle mücadelesi esnasında ise onlara esir düşmüş, bu sürede düşmanlarının hayranlığını kazanmış ve bir sürelik esaret hayatından sonra kaçıp kurtulabilmiştir. Taşı, daha sonra Liao İmparatoru'nun stratejik hatalarına çekinmeden ve açık yüreklilikle karşı çıkmıştır. O, her ne kadar çökmekte olan devletini kurtarabilmek için elinden geleni yapmışsa da müthiş bir öngörü yeteneğiyle kaçınılmaz sonu görmüştür. Liao Devleti'nin tam olarak inkıza uğramasından çok kısa bir süre önce, kritik bir zamanda ve akıllıca bir hamleyle oldukça stratejik bir noktaya çekilip bireysel hareketine başlamıştır.

Yeh-lü Taşı'nın siyasi ve askerî kariyerinin ikinci devri, 1124 yılında kendisini kral ilan etmesiyle başlar. Bu süreçte o, kuzeybatıdaki göçebe bölgeler üzerinde kontrol sağlayıp Gürhan unvanıyla bölgesel bir hâkimiyet kurmuş, çeşitli ittifak girişimleriyle gücünü ve nüfuzunu artırmıştır. Taşı, Liao Devleti'ni yeniden diriltbilmenin hesaplarını yapmışsa da üstün Cürçen gücü karşısında bunu başarma fırsatını elde edememiştir. Yine tam anlamıyla kritik bir zamanda, emrindeki Kitan kalıntılarıyla daha batıya doğru göç etmeye başlamıştır. Taşı'nın

²⁰³ Cüveynî, *age*, s. 308; Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 155; Cüzcânî, *age*, s. 44; Muhammed b. Ahmed Nesevî, *Celâleddin Hârizmşâh Biyografisi*, çev. Necip Asım, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 29-30; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, s. 214; İçer, *Târih-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi*, s. 17; Ahmed b. Mahmûd, *age*, s. 49; Hamdullah Müstevfi, *age*, s. 387; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *age*, s. 47.

²⁰⁴ Hüseyinî, *age*, s. 65; Fidan, *Hâce İmâm Zahirü'd-Dîn Nişâbü'rî'nin Selçuknâme'si*, s. 100; Şebankâreî, *agm*, s. 151; Bündârî, *age*, s. 249; Râvendî, *age*, s. 168.

²⁰⁵ İbnü'l-Esir, *age*, s. 82.

²⁰⁶ Abdülkerim Özeydin, “Gürhan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 323.

²⁰⁷ Franke, *agm*, s. 551.

²⁰⁸ Wittfogel, Shêng, *age*, s. 621; Barthold, “Kara-Hıtaylar”, s. 275; Bretschneider, *age*, s. 217; Togan, *Asya Tarihi*, s. 28.

KARAHİTAY DEVLETİNİN KURUCUSU: YEH-LÜ TAŞI'NİN SİYASİ VE ASKERİ KARIYERİ

ve Kitan muhacirlerin batıya doğru hareketi ilk başta Karahanlılar ve Kırgızlar tarafından durdurulmuştur. Ancak o, Uygurların desteğini alıp İmil'de bir yerleşim yeri kurmuş, bölgesel göçebeler üzerinde bir cazibe merkezi haline gelerek gücünü ve nüfuzunu artırmıştır. Neticede Taşı, 1133 yılında Balasagun'a girerek buradaki Doğu Karahanlı hâkimiyetine son vermiş ve Karahıtay Devleti'nin temellerini atmıştır.

Yeh-lü Taşı'nın bir devlet kurucusu olarak siyasi ve askerî kariyerinin son on yıllık dönemi başarılarla doludur. Doğuda Cürcenlere yönelik bir intikam seferi başarısızlıkla sonuçlansa da batıda Karahıtay Devleti, sürekli büyüyen ve yükselen bir güç hâline geldi. Taşı'nın 1137 yılında Batı Karahanlı Devleti'ne karşı kazandığı Hocend zaferi ona Fergâna vadisinde ve Seyhun havalisindeki merkezlerde hâkimiyet sağladığı gibi gelecekteki Mâverâünnehir hâkimiyetinin de kapılarını açtı. Yeh-lü Taşı'nın siyasi ve askerî kariyerinin zirvesi 1141 yılında dönemin en güçlü İslam Devleti olan Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı kazandığı Katvan zaferiydi. Bundan sonra Semerkand ve Buhara'ya girerek Mâveraünnehir'e hâkim olan Taşı, Batı Karahanlı Devleti'ni kendisine tâbi vassal bir devlet statüsüne getirdiği gibi Ceyhun Nehri'nin ötesine de ordularını göndererek Harezmsâhlar Devleti'ni haraca bağladı. Yeh-lü Taşı, 1143 yılında 56 yaşındayken öldüğünde haleflerine güçlü bir devlet bıraktı.

Yeh-lü Taşı, adeta küllerinden batıda yeni bir devlet kurmuştur. İslam kaynaklarında genellikle Gürhan unvanıyla tanıtılan Yeh-lü Taşı'nın başarısına etki eden amillerin başında şüphesiz onun göçebeler nezdindeki karizmatik etkisi gelmektedir. Bunun yanı sıra Taşı'nın eğitilmiş kişiliği, güçlü hitabeti, usta savaşçılığı ve başarılı idarî kabiliyeti de bunda etkili olmuştur. Dönemin kaynakları her ne kadar Karahıtayları “*kâfir* ve *putperest*” gibi ifadelerle tanımlasalar da çağdaş Müslüman müellifler Yeh-lü Taşı'nın güçlü şahsiyetinden, askerî kabiliyetinden, adaletli ve hoşgörülü idaresinden övgüyle bahsetmektedirler. Bu durum devletin kuruluşundaki sadelikten, adaletli vergi politikasından ve yerel halkın dini ve kültürel inançlarına müdahale edilmemiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yeh-lü Taşı'nın kurucu liderliği altında Karahıtay Devleti, doğuda Çin sınırlarından batıda Aral Gölü'ne uzanan geniş bir alanı kapsıyordu. Uygurlar, Kırgızlar, Kanglılar ve Karluklar Karahıtay Devleti'ne bağlanmıştı. Batıda Karahanlılar vassal, Harezmsâhlar haracgüzâr bir devlet haline getirilmişti. Yeh-lü Taşı'nın Katvan zaferiyle kazandığı şöhret, Haçlılar vasıtasıyla Avrupa'ya kadar ulaşmış ve hakkında efsaneler yayılmıştır. Yeh-lü Taşı'nın Türk-İslâm medeniyetinin köklü bir şekilde yerleştiği Türkistan'da kurduğu Karahıtay Devleti, halefleri tarafından gücünü ve konumunu korumayı başarmış ve Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıkışına kadar toplamda 88 yıl boyunca Türkistan'da varlık göstermiştir.

KAYNAKÇA

AĞIR, Abdullah Mesut, “Orta Çağ Seyyahlarının Kayıtlarında Presbyter John ve Efsanenin Asya ve Afrika'daki Temelleri”, *History Studies*, Vol. 9, Is. 2, June 2017, pp. 27-46.

AHMED B. MAHMÛD, *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. II, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977.

AZİMÎ TARİHİ (*Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538*), çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988.

BARTHOLD, V. V., “Kara-Hıtaılar”, *MEB İA*, C. VI, ss. 273-276.

BARTHOLD, V. V., *Four Studies on the History of Central Asia*, trans. T. Minorsky, Vol. I, Leiden E. J. Brill 1956.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

BARTHOLD, V. V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2006.

BEKRÂN, Muhammed b. Necîb, *Cihannâme*, çev. Meryem Doygun, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.

BIRAN, Michal, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History Between China and Islamic World*, Cambridge University Press, New York 2005.

BRETSCHNEIDER, E., *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, London 1988.

BÛNDÂRÎ, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, İstanbul 1943.

CH'UN, Ch'ang, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı, Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, çev. ve not. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

D'OHSSON, Abraham Konstantin, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.

EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2019.

EBU'L-FEREC, İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

EBÜ'L-FİDA COĞRAFYASI, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

EKREM, Erkin, "Karahanlı Devleti'nin Adı Meselesi", 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008*, Ankara 2009, ss. 171-193.

EL-CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî, Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

EL-CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksoy, TTK Yayınları, Ankara 2015.

EL-HÜSEYNÎ, Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1999.

EL-ÖMERÎ, Şihabeddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

EL-YEZDÎ, Muhammed el-Hüseynî, *Selçukluların Hikâyesi*, çev. Mehmet Çalışkan, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, Hisar Kültür Gönüllüleri, 2003.

ER-RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, çev. Ahmet Ateş, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1999.

FİDAN, Ayşe Gül, *Hâce İmâm Zahiru'd-Dîn Nişâbüri'nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015.

FRANKE, Herbert, "Kitan ve Cürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri", çev. İsenbike Togan, *Erken İç Asya Tarihi*, haz. Denis Sinor, İletişim Yayınları, ss. 537-568.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

GUIGNES, Joseph de, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi, C. II*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, haz. Erol Kılınç, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

HOWORTH, H. H., "The Northern Frontagers of China Part III. The Kara Khitai", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 8, No. 2, Apr. 1876, pp. 262-290.

HUNG, Shao, "Meng Ta pei lu", *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, çev. Ankhbayar Danuu, haz. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, ss. 39-90.

HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. XI, çev. Abdülkerim Özyayın vd., Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İÇER, Ali, *Târih-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi (Karahanlılardan Timurluların Sonuna Kadar)*, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Iğdır 2020.

İZGİ, Özkan, "Kuruluş Devrinde Uygurlar'ın Kitanlar'a Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul 1977, ss. 7-16.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KARAHITAY DEVLETİNİN KURUCUSU: YEH-LÜ TAŞI'NIN SİYASİ VE ASKERİ KARIYERİ

- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî-yi, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- KONUĞÇU, Enver, “Balasagun”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 4.
- KÖKSAL, Mustafa, *Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi (1155-1259)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2019.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II: İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yayınları, Ankara 2017.
- LANE, George, “The Khitans: Corner Stone of the Mongol Empire”, *Acta Via Serica*, Vol. 6, No. 1, June 2021, pp. 141-164.
- NESEVÎ, Muhammed b. Ahmed, *Celâleddin Hârizmşah Biyografisi*, çev. Necip Asım, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Gürhan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 323.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar -Katavan Savaşı-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, Bülent, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'ut-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, C. I, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- REŞİDEDDİN FAZLULLAH, *Câmî'ü't-Tevârih, Açıklamalı İngilizce Tercüme W. M. Thackston*, haz. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, C. I, Harvard Üniversitesi 1998.
- REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLAH, *Câmî'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- SEMERKANDÎ, Nizâmî Arûzî, *Çehâr Makâle*, çev. Esin Eren Soysal, Demavend Yayınları, İstanbul 2016.
- ŞEBANKÂREÎ, Muhammed, “Selçuklular” çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, Yaz 2009, S. IV, ss. 137-161.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Karahitaylar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 415-416.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Asya Tarihi*, haz. İsenbike Togan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- TUOTUO 脫脫, *Jin shi 金史 (Jin Resmi Tarihi)*, Beijing: Zhonghua shuju, 1975.
- TUOTUO 脫脫, *Liao shi 遼史 (Liao Resmi Tarihi)*, Beijing: Zhonghua shuju, 1974.
- TWITCHETT, Denis, Klaus-Peter Tietze, “The Liao”, *The Cambridge History of China, Alien Regimes and Border States*, 907-1368, Vol. 6, Ed. Denis Twitchett and John K. Fairbank, Cambridge University Press, 2008, pp. 43-153.
- VASARY, Istvan, “Qara Ketây”, <https://www.iranicaonline.org/articles/qara-ketay>, 23.01.2024, sa. 13:55.
- WITTFOGEL, Karl A., Fêng Chia-Shêng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, Transactions of the American Philosophical Society, Vol 36, Philadelphia 1949.
- YASİN, Yusufcan, “Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Konya 2013, ss. 315-327.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

